శ్రీ

త్రిపురాంతకోదాహరణము.

రావిపాటి త్రిపురాంతక మహాకవి ప్రణీతము.

నిడుదవోలు వేంకటరావు, బి. ఏ.,

సంస్కృతము.

త్రిపురాంతకోదాహరణము.

రావిపాటి త్రిపురాంతక మహాకవి ప్రణీతము.

నిడుదవోలు వేంకటరావు, బి. ఏ.,
సంస్కృతము.

కాకినాడ:
కాకినాడముద్రాలయ ముద్రితము.
1937

[వెల రు 0-12-0.

పీఠిక.

భక్తిరసప్రధానమై, యాంధ్రశైవవాఙ్మయమునకు సంబంధించిన లఘుకృతులయం దెన్నికఁగన్న యీయుదాహరణము నేఁటి కించుమించుగ నాఱునూరేండ్లక్రిందట సిరిగిరికిఁ దూర్పువాకిలియగు త్రిపురాంతకమున నెలకొనిన దేవరపేర వెలసినది. సంబుద్ధితో నెనిమిదియగు విభక్తులతో నెనిమిదిపద్యములును, కళికలును, నుత్కళికలును గలిగి భక్తిప్రశంసాపరమగు ప్రబంధభేదమునకు నుదాహరణ మనిపేరు. ఆంధ్రవాఙ్మయమున నుపలబ్ధము లగునట్టి యుదాహరణములలోఁ బండ్రెండవశతాబ్దమునఁ బుట్టిన పాల్కురికి సోమనాథుని బసవోదాహరణము ప్రథమము. త్రిపురాంతకోదాహరణము కాలక్రమమున ద్వితీయమైనను, కవితాప్రకర్షయం దద్వితీయమగుటచే నీవఱకు రెండుతడవలు ముద్రింపఁబడినను మూఁడవతూరి ముద్రణావశ్యకతఁ జేకూర్చినది.

2. పూర్వమాతృకాగ్రంథవివరణము.

ఈయుదాహరణమునకు మాతృక తంజావూరున శ్రీ శరభోజీమహారాజ సరస్వతిభవనప్రాచ్యలిఖితగ్రంథభాండారమునందు గలదు. నే నీమాతృకకు సరియగుపుత్రికను[1] వ్రాయించి

1. దీనిని యథామాతృకముగ వ్రాయించి సకాలమునకు నా కందఁజేసిన తంజావూరు సరస్వతీగ్రంథాలయకార్యనిర్వాహకసంఘ గౌరవ కార్యదర్శులు శ్రీయుత రావుసాహెబు టి. సాంబమూర్తిరావు, బి. ఏ. ఎమ్. ఎల్. గారికి నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

తెప్పించికొని యీముద్రణమున నుపయోగించితిని. దీనిని తొలుత క్రీ. శ. 1912 వ సంవత్సరమున సుప్రసిద్ధప్రాచ్యవిద్యా పరిశోధకులు మా రామకృష్ణకవిగారు విస్మృతకవులనుపేరఁ దాము ప్రకటించినగ్రంథావళియం దాఱవదిగ, వెలువరించి నారు. అది వనపర్తియందలి బ్రహ్మవిద్యావిలాసముద్రాక్షర శాలలో ముద్రింపఁబడి పీఠిక, లఘుటీకలతో నొప్పుచున్నది. శ్రీ కవిగారు ప్రకటించిన గ్రంథములన్నిటివలె నీగ్రంథముకూడ నేఁ డలభ్యము. విస్మృతకవికృతగ్రంథావళియందు వారు ప్రకటించినగ్రంథములన్నియు నమూల్యములు; నపూర్వములు; నతిప్రశస్తములు; అయిన నాంధ్రభాషావిద్వాంసుల దురదృష్టమున నేఁ డలభ్యములు. పైగ్రంథావళిలోఁ గ్రీడాభిరామ మొకటి మాత్ర మభిరామముగ ద్వితీయవారము ముద్రితము. శృంగార గ్రంథమాలాధిపతి గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రిప్రకటితము. పండితవతంసము ప్రభాకరశాస్త్రిపరిష్కృతము. విద్వల్లోకమునకు నీవఱకు సుపరిచితము.

ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రమునకు నత్యంతోపయుక్తములై యుపలబ్ధములగు నాంధ్రవాఙ్మయశాఖలకు బీజప్రాయములైన విస్మృతకవికృతగ్రంథముల పునర్ముద్రణ యావశ్యకతఁ దెలుపుట చర్వితచర్వణము. జీర్ణకల్పములైన యిట్టిగ్రంథములనుఁ జిరకాలముక్రిందట వెలికి దీసి ప్రకాశింపఁజేసిన పరిశోధకశిఖామణికి నాంధ్రు లెంతయేని కృతజ్ఞులై యుండవలెను. వారు వెలయిం

చినగ్రంథములను సమీచీనముగ బునః ప్రకటనము సేయుటయే మనకృతజ్ఞతను చూపుట యని తెలియఁదగినది.

శ్రీరామకృష్ణకవిగారే దీనిని రెండవతూరి శ్రీతిరుమల వేంకటేశ్వరపత్రికయందు, క్రీ. శ. 1933 సంవత్సరమున నేప్రియలు నెలలోఁ బ్రకటించినారు. తిరుమల శ్రీ వేంకటేశ్వరపత్రికయందు పదిసంచికలుమాత్రమే వెలువడినవి. అందుఁ ద్రిపురాంతకోదాహరణము తొమ్మిదవసంచికయందుఁ గలదు. ఇందు ప్రథమముద్రణమునకంటె కొన్ని మార్పులు చేయఁబడినవి. పై రెండుకూర్పులును నే నీగ్రంథప్రకటనమున నుపయోగించినాఁడను.

పైని వివరించినవిగాక, యీగ్రంథము యునికిని, యోగ్యతనుఁ దెలుపుచు నమూల్యమగు తమస్వంతపుఁబ్రతిని నాకు బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రులవారు పంపినారు. ప్రథమముద్రణపుఁబ్రతిని నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్కార్యనిర్వాహకులు శ్రీ కిళాంబి రాఘవాచార్యులు ఎమ్. ఏ. బి. యల్ గారు పంపి గ్రంథప్రకటనమునకుఁ బ్రోత్సహించినారు. ఇట్టిసాధనసంపత్తిఁ జేకూర్చిన విద్వద్వర్యులకు నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

3. గ్రంథకర్తృత్వము.

ఈయుదాహరణమునకుఁ గర్త రావిపాటి త్రిపురాంతకుఁడు. ఈవిషయము గ్రంథమునం దెచ్చటను లేకపోయినను నాంధ్రవాఙ్మయమున సంకలితలక్షణగ్రంథములవలన నిది త్రిపు

రాంతకుని కృతిగాఁ దెలియుచున్నది. పసునూరవశతాబ్దాదిని పెదపాటి జగన్నాథకవి తనప్రబంధరత్నాకరమున[1] దీనిని త్రిపురాంతకునిదనిఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఆపై నప్పకవి వేంకటపతిమున్నగులాక్షణికులు తమగ్రంథముల దీనిఁ త్రిపురాంతకునిదిగా నుదాహరించియున్నారు. కావున దీనికిఁ గర్త త్రిపురాంతకుఁడనియే నిర్ధారింపఁదగియున్నది. ఇది యిట్లుండ క్రీ. శ. 1933 సంవత్సరమునఁ బ్రకటింపఁబడిన తంజాపురాంధ్రగ్రంథవివరణసూచిక[2] యందు నీగ్రంథమునుఁగూర్చియు గ్రంథకర్తనుఁగూర్చియు నిట్లు వ్రాయఁబడినది.

166. త్రిపురాంతకోదాహరణము.

R సమగ్రము. వ్రాలు చక్కనివి. తప్పులు లేవు. శైథిల్యము లేదు. గ్రంథపాతముం గన్పట్టదు. "తలఁకి సీనమరాజు దాడికోర్చినవాని" "వరలుపరమానందవనధితీర్థమువలన" అని యీగ్రంథమున నిద్దఱిపేరులు గన్పట్టుచున్నవి. వీరిలో గ్రంథకర్త యీతఁడని నిశ్చయింప వీలుగాకున్నది.

---

1 ఆంధ్రమునఁ బ్రబంధరత్నాకరము, సంస్కృతమున కవీంద్రవచనసముచ్చయము, శార్ఙ్గధరునిపద్ధతి, జల్హణునిసూక్తిముక్తావళి, వల్లభదేవునిసుభాషితావళి మొదలగువానిఁబోలిన సంకలితగ్రంథము. తెలుఁగున మనకుఁ దెలిసిన నిట్టిసంధానగ్రంథములలో నిది రెండవది. ఇది యముద్రితము. మూఁడాశ్వాసములదనుక తంజావూరుపుస్తకాగారమునఁ గలదు. ఇం దపూర్వగ్రంథము లుద్ధరింపఁబడినవి.

2. ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్ప్రకటితము. 1933.

తరువాత నాంగ్లేయభాషలో నిట్లున్నది.

" There is a printed work of the same name attributed to Thripurantaka whether this manuscript represents the printed work needs examination "

(ఈపేరితో త్రిపురాంతకుని కారోపింపఁబడిన ముద్రిత గ్రంథ మొకటి గలదు. ఈతాటాకుప్రతి యాముద్రితపుస్తకము నకు మూలమేమో పరిశీలింపఁదగియున్నది).

(మూ. పుట. 37. A Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts in the Tanjore Maharaja Serfojis Saraswati Mahal Library)

కాని పైగ్రంథప్రకాశకులు వ్రాసినట్లు సీనమరాజుగాని, పరమానందతీర్థుఁడుగాని త్రిపురాంతకోదాహరణగ్రంథకర్త కాజాలఁడు. సీనమరాజు ప్రాచీనశైవభక్తుఁడు. చేరమరాజని యాతని నామాంతరము. ఈతఁ డెనిమిదవశతాబ్దికిఁ బూర్వుఁడు. ఈతఁడు గ్రంథకర్తయగుట యసంభవముగదా ! ఇఁక "పరమానందతీర్థమువలన" అనునది కేవల గ్రంథస్థవిషయము. ఇది పంచమీవిభ క్తికళికయందు ద్వితీయపాదమున 'మఱియు సకలాశ్రితుల మనుచు నర్థమువలన' యనుదానితో సార్థకతఁ జెందినది. కేవలానందజలధితీర్థమనియే కవిభావము. అయినను పరమానందతీర్థ లనుకొనుటకుఁ గారణము వివరణగ్రంథమున, పరమానందతీర్థకవికృతగ్రంథములు పెక్కులుండుటచేత నామ

సాదృశ్యముచేత పరమానందతీర్థులని భ్రాంతిపొడమి యట్లు వ్రాసిరి గాని వేఱుగాదు. పరమానందతీర్థుఁడను వేదాంతకవి, అనుభవదర్పణము, శివజ్ఞానమంజరి, బ్రహ్మవిద్యాసుధార్ణవము, భగవద్గీతావ్యాఖ్యానము, ముక్తికాంతావిలాసము, దత్తాత్రేయ, శివముకుందసంపంగి మన్నశతకత్రయము మున్నగు బహుళ గ్రంథములు రచియించినాఁడు. ఈతఁడు పదునాఱవశతాబ్దము నాఁటివాఁడు. ఈతనిచరిత్రము శతకకవులచరిత్రయందు వర్ణితము. పుటలు. (167-171) ఈతఁడును త్రిపురాంతకోదాహరణ కర్త కాఁజాలఁ డనుటకుఁ బై వివరణము చాలును.

ఇట్లే శ్రీ గిడుగు వారు తాము ప్రకటించిన యప్పకవీయమున త్రిపురాంతకోదాహరణముఁ గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు. "త్రిపురాంతకోదాహరణము. పుటయందుగున యథోజ్ఞాపిక" ఇది యెనిమిదితాటాకులపుస్తకము. గ్రంథకర్త గుండయకవి.

ఇందు గ్రంథకర్త గుండయకవియనుట పొరపాటే! గుండయ ప్రాచీనశైవభక్తుఁడు. గుండయపేరు చతుర్విధభక్తి యుత్కళికయం దుదాహరింపఁబడినది. ఈతనిచరిత్ర బసవపురాణమున వర్ణితము. గ్రంథము శైవసంప్రదాయిక మగుటచేతను, సందర్భానుసారముగ నాయాభక్తులచరిత్రము లుద్ధరింపఁబడుట చేతను, వారిచరిత్రము లాంధ్రసాహితీవేత్తలకు సుపరిచితములు గాకపోవుటచేతను గ్రంథకర్తనుఁగూర్చి యిట్టివేరుపాటు గలిగినది. త్రిపురాంతకుఁడే గ్రంథకర్తయనుట నిర్వివాదాంశము.

4. కవిజీవితము.

రావిపాటి త్రిపురాంతకుని వాడుకపేరు తిప్పన్న.[1] తెలుఁగుకవులలో నీతనిచరిత్రము బహుసులభముగా వ్రాయవచ్చును. ఏలయన నితనిపేరు తప్ప, తలిదండ్రులుపేరులుగాని కులగోత్ర యితరవిషయములుగాని యేవియుఁ దెలియరావు. ఏదియైన తెలిసినగదా యవునని, కాదని చర్చించుట! త్రిపురాంతకుని యితరకృతులు సంపూర్ణముగ దొరకినచోఁ గొంత తెలియును గాని వానియందు కొన్నిపద్యములే లభించుచున్నవి గావున నీతనిచరిత్రము నిగూఢమైయున్నది.

జన్మముచే నెవ్వఁడైనను భక్తిప్రపత్తియం దీతఁడు శైవుఁడని చెప్పనొప్పును. ఈయుదాహరణమునందలి శైవసంప్రదాయాభిజ్ఞతయందేమి, ప్రాచీనశివభక్తకథాసూచనమునందేమి కవి శైవుఁడగుట స్పష్టమే! పేరు శైవులదే! ఈతఁడు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పువాకిలియగు త్రిపురాంతకక్షేత్రమున జనించి తద్దేవునకు భక్తుఁడై శృంగారకావ్యములను భక్తిరసప్రధానములగు కావ్యములు రచియించె నని రెండవప్రతాపరుద్రుని కాలమువాఁడని శ్రీరామకృష్ణకవిగారు తొలికూర్పునను మలికూర్పునను వ్రాసియున్నారు. దీని కాధార మూహ్యము.

1 భాస్కరశబ్దమునకు బాచన్న, తిరుమలశబ్దమునకుఁ దిమ్మన, త్రిపురాంతకునికిఁ దిప్పన్న, జగన్నాథశబ్దమునకు జగ్గన్న వికృతరూపములు.

5. కాలనిర్ణయము.

శ్రీరామకృష్ణకవిగారు, త్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతాపరుద్రునికాలమువాఁడని వ్రాయుట త్రిపురాంతకునికాలమునకుఁ గొంతకలవరపాటు గలిగించినది. త్రిపురాంతకుఁ డనుకవి ద్వితీయప్రతాపరుద్రునియాస్థానమున నున్నట్లు ప్రతాపచరిత్రమునఁ[1] గలదు. కాకతీయచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁ డగు నీప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. 1295 మొదలు 1326 వఱకుఁ బరిపాలించినవాఁడు. కావున నీతఁ డాకాలమువాఁడు కావలెను. కాని దీని కొకప్రతిబంధకము గలదు. రావిపాటితిప్పన్నచాటుధార యని యప్పకవీయమున యతిప్రాసవిషయికమగు మూడవునాశ్వాసమున ననుస్వారసంబంధయతి కుదాహరణముగా నీక్రిందిపద్యము నుదాహరింపఁబడియున్నది.

మ. సరిబేస్సై రిపుడేలభాస్కరులు భాషానాథపుత్రా! వసుం
ధరయం దొక్కఁడు మంత్రియయ్యె వినుకొండన్ రామ
యామాత్యభా
స్కరుఁడో? ఔ, అయిన న్నహస్రకరశాఖల్లేవవేయున్న వే
తిరమైదానముసేయుచోఁ రిపులహేతిన్వ్రేయుచోఁ వ్రాయుచోన్.

పై పద్యమునందలిపాఠము ముప్పదియిద్దఱుమంత్రులచరిత్రమున రాయనామాత్యభాస్కరుఁడని యున్నది. ఇదియ సరియగుపాఠము. ఈభాస్కరులు పెక్కుఱు గలరు. వారిలో నీరా

1. ప్రతాపచరిత్రము- ఆ. సా. పరిషత్ప్రకటితము.

యని భాస్కరుఁడు దాతృత్వమున తెలుఁగునాఁటఁ బేరెన్నికఁ గన్నవాఁడు. ఈతనిఁగూర్చి భట్రాజులు చెప్పినపద్యములు వేల కొలఁదిగలవు. గ్రంథవిస్తరభీతి నుదాహరింప మానితిని. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1386 సంవత్సరప్రాంతమున రాజమహేంద్రవరమును పరిపాలించిన కాటయవేముని యాస్థానమున నున్నట్లీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

చ. కలయఁ బసిండిగంటమునఁ గాటయవేము సమక్షమందు స
త్ఫలముగ రాయనిప్రభునిఁ బాచడు వ్రాసినవ్రాలమ్రోతలున్
గలుగలు గల్లుగల్లురనఁ గంటకమంత్రుల గుండెలన్నియున్
జలుజలు జల్లుజల్లురనెఁ సత్కవివర్యులు మేలుమేలనన్.

రాయనిభాస్కరుని స్తుతియించిన త్రిపురాంతకుఁడు క్రీ. శ. 1380 ప్రాంతమువాఁడు గావలెను.

ఇంతులకు బలవత్తరముగ శ్రీనాథమహాకవిరచితమై వల్లభరాయని కృతిగా పేర్వెలసిన క్రీడాభిరామమున త్రిపురాంతకుని ప్రశంసగలదు.

ఉ. నన్నయభట్టు, తిక్కకవినాయకుఁ డన్నహుళక్కి భాస్కరుం
డన్ననుఁ, జిమ్మపూడి యమరాధిపుఁ డన్నను సత్కవీశ్వరుల్
వెన్నుదఁటం గరాంజలులు నింతురు 'జే' యని రావిపాటి తి
ప్పన్నయునంతవాఁడ! తగునాయిటుదోసపుమాటలాడగన్.

క్రీడాభిరామము- పుట 12.

మఱియు నీత్రిపురాంతకుఁడు సంస్కృతమున ననుసరిం చిన ప్రేమాభిరామము ననుసరించి క్రీడాభిరామము రచియిం చిన ట్లాగ్రంథమునఁ గలదు. "దిప్పమంత్రీంద్రతనయుఁ డార్య మణివల్లభామాత్యుఁ డహరహంబు."

వ. ఆమంత్రిశేఖరుండు రావిపాటిత్రిపురాంతక దేవుఁడను కవీశ్వరుఁ డొనరించిన ప్రేమాభిరామనాటకము ననుసరించి క్రీడాభిరామంబను రూపకంబు తెలుఁగుబాసను రచియించి నాఁడు." వల్లభరాయనితండ్రి తిప్పన కర్ణాటరాజ్యమును పరిపా లించిన మొదటి హరిహరరాయుని రత్నభాండాగారాధికారి యగుటచేతను, పెదతండ్రి లింగన రెండవహరిహరరాయల యుద్ధసేనాధిపతి యగుటచేతను, వీరిరువురు 1404, 1412 సం వత్సరప్రాంతమున నుండుటచేతను, వల్లభరాయఁడు శ్రీనాథుని

ఆంధ్రదేశమున భాస్కరులచరిత్రమునుఁ దెలిసికొనఁగోరువారీక్రింది గ్రంథములఁ జూడఁదగును.

1. ముప్పదియిద్దఱుమంత్రులచరిత్రము- (1889)
2. భాస్కరోదంతము- కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు (1898)
3. రాయనభాస్కరమంత్రిచరిత్రము- గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు (1900)
4. కొండవీటిసామ్రాజ్యము- మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశర్మగారు.
5. చాటుపద్యమణిమంజరి- వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు- ప్రథమభాగము (1924) పుట 78-88.

సమకాలికుఁ డగుటచేతను, త్రిపురాంతకుఁడు క్రీ. శ. 1330 సం వత్సరప్రాంతమువాఁ డనుటయే సమంజసముగ నున్నది.

శ్రీరామకృష్ణకవిగా రూహించిన ట్లీత్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతాపరుద్రునికాలమునఁ బెద్దవాఁడు గాకున్నను నా కాలముననే నఁగా క్రీ. శ. 1320 సంవత్సరప్రాంతమున జన్మించి యుండవచ్చును. మఱికొందఱు విద్వాంసులు త్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతాపరుద్రుని యాస్థానవిద్వాంసుఁడని వ్రాసియు న్నారు.[1] దీనికి పైకవిగారి వ్రాతయే యాధారమై యుండనో పును. కవి 14 వ శతాబ్దివాఁడని నిశ్చితము.

6. కవికృతేతరగ్రంథములు.

త్రిపురాంతకకవికృతు లీక్రిందివి మనకుఁ దెలియుచున్నవి.

1. త్రిపురాంతకోదాహరణము - సమగ్రముగా దొరకినది.
2. అంబికాశతకము -
3. చంద్రతారావళి.
4. మదనవిజయము.

సంస్కృతమున ప్రేమాభిరామము.

1 Sources of Vizianagar History. 17. Kridabhiramam of Vinukondavallabharaya. "This is a translation into Telugu of the Sanskrit Premabhiramam a drama belonging to the class called Vidhi in Sanskrit dramaturgy of the poet Ravipati Tripurantaka of the Court of Prataparudra II of war rangul. Page 55. (1919)

1. త్రిపురాంతకోదాహరణమును గూర్చి
ముందుఁ దెలుపఁబడును.

2. అంబికాశతకము.

ఇం దేడుపద్యములుమాత్రము లభించినవి. వాని నిటఁ బొందుపరచెదను. శతకమున కంబికా యను మకుటము.

ఉ. ఆదిమశక్తి యాతరుణి, యాద్యకుటుంబిని యాకుమారి, ము
త్తైదువయాతలోదరి, చిదాత్మక యాసతి, విశ్వమాత యా
పైదలి,సర్వలోకగురుభామిని యాచపలాక్షి, యంచు బ్ర
హ్మాదులువచ్చినిచ్చలు హిమాద్రిని నిన్నుతిగింతు రంబికా!

ఉ. కూడెడివెంట్రుకల్ నిడుదకూఁకటిఁ బ్రోవఁగ, బొడ్డుపైవళుల్
జాడలుదోఁప, గ్రొమ్మెలకచన్నులుమించుదోలంక,సిగ్గునన్
జూడగనేరముల్ మెఱుఁగుఁజూపులు నీనహిమాద్రియింటనీ
వాడుట శూలికిన్ మనమువాఁడుటగాదె తలంప నంబికా!

ఉ. భారతివై సరోజభవుపాలవసించి, రమావధూటివై
నీరజనాభుఁజెంది, ధరణీధరనందనవై మహేశ్వరుం
గోరి వరించితమ్మ నినుఁగొల్వక యూరకనేలగల్గు సం
సారసుఖంబు లీమనుజసంతతికిం దలపోయనంబికా!

(ప్రబంధరత్నావళి పుట 53)

చ. బెడఁగగు రత్నదర్పణముఁ బేరినవెన్నెలఁబోసి నిచ్చలున్
దుడువఁగపాలసంద్రమునఁ దోచుసుధాకరుమేనికందువో
గమగఁగ నేరెకేటి సితకంజము ముంపఁగనైజకాంతితో
దొడరిన తల్లి నీమొగము తోసరిపోల్పఁగ జాలునంబికా!

ఉ. తెప్పలఁబోలు దల్పులిసికెంతలు వాతెఱనుచూపుకుంచియన్
ద్రిప్పి తళుక్కునం దెఱచి తిన్ననిమోమునగాయువెన్నెలల్
ముప్పిరిగొన్న వేడుకలు మూఁగినసిగ్గసి యూడఁ బ్రీతి నీ
వ ప్పరమేశుఁ జూచి తనువర్ధముఁ గొంటి పొసంగ నంబికా !

ప్రయోగరత్నాకరమునం దుదాహృతము.

ఉ. వాలిఁకన్ను ముంగురులు వాతెఱకెంపు మెఱుంగు జంటిపై
గ్రాలెడు తారహారములు కంకణచారుకరంబు డాపలన్
దూలుచున్న పయ్యెదయుఁ దోచినకన్నులు మోడ్చి మోడ్చి నీ
పాలగునీశుమేను సగబాలుమనంబునఁ జేర్తు నంబికా !

ఉ. లాఁచిపరాంగనల్ పరవిలాసమనోహరవిభ్రమంబులన్
చూచినఁ జూడదు త్తముఁడు చూపఱఁ జూచును మధ్యముండుదా
జూచినజూడకున్న మఱి జూచు కనిష్ఠుఁడు నన్ను వీరిలో
చూచినజూడకుండు గుణి జూచిన చూపునఁ జూచుమంబికా.

(తొలికూర్పునుండి)

ఈ శతకమునుఁగూర్చి శ్రీరామకృష్ణకవిగారి యభిప్రాయము నిటఁ బొందుపఱచుట యుక్తము.

“అంబికాశతకమునఁ బార్వతీనాయికాగుణవర్ణనాదులు రసజ్ఞుల కింపుగా మృదుభాషతోఁ గూర్పఁబడినవి. నేఁటికాలమున శృంగారరససముద్రసారవిధులు కొందఱును, భక్తిరసనియమప్రణాళికాపారీణులు గొందఱును నుత్తమదేవతావర్ణన

కాశీఖండకమునుఁ దెలుఁగునరచియించిన కూచిరాజు యెఱ్ఱన త్రిపురాంతకుని నుతియించుట నీగ్రంధకర్తృత్వము నిశ్చయమని చెప్పనొప్పును.

ప్రే మా భి రా మ ము.

ఇయ్యది సంస్కృతమున వీధిరూపముగా రచియింపఁ బడినది. క్రీడాభిరామము దీనియాంధ్రకృతిగాఁ దెలియుచున్నది. ప్రేమాభిరామము సంపూర్ణముగ లభించినగాని గ్రంధపరిశీలనకుఁ గుదురు గలుగదు. ప్రేమాభిరామము పెదకోమటివేముని 'సాహిత్యచింతామణి' యను నలంకారగ్రంధమున నుదాహరింపఁబడినది. సాహిత్యచింతామణి యముద్రితమే అందుండి.

పరారిసందర్శితసన్నివేశా
పరుత్పరా భూతపయోజకోశా
ఇహైవమస్త్రాళఫలోపమానా
స్తనాకియన్త్రాపురతోభవేతామ్.

అనుశ్లోకము సాహిత్యచింతామణియం దుదాహృతము (చూడుడు. క్రీడాభిరామము పుట 86)

దొరసెమునందుచుట్టుకొనితోరణకట్టె నురోవిభాగముల్
నిరుడుపయోజకోశరమణీయతఁజాల్చెను వర్తమాన వ
త్సరముననొప్పె హేమకలశంబులబాగున, ముందటేటికిఁ
గరినిభయానచన్నుఁగవ కౌఁగిలిపట్టులు గాకయుండునే.

మఱియు ప్రేమాభిరామము వృత్తరత్నాకరవ్యాఖ్యయం దుద్ధరింపఁబడినది.

తరుణం సర్షపశాకం
నవౌదనం పిచ్ఛిలానిచదధీని
స్వల్పవ్యయేన సుందరి
గ్రామ్యజనోమృష్టమశ్నాతి.

(చూడుడు క్రీడాభిరామము పుట 87.)

శీతకాలంబు కడిమాడ సేయఁగుకుచు
భాగ్యవంతుండు జేపాడిపల్లెపట్ల
గొత్తయోరెంబునిగురావఁగూరతోడఁ
పిచ్ఛిలంబైన నేతితోఁ బెరుగుతోడ.

ఉదాహరణగ్రంథములు.

వాఙ్మయమున నాగ్రంథములస్థానము.

ఆంధ్రవాఙ్మయమునకుఁ బ్రత్యేకవ్యక్తిత్వముఁ బ్రతిపాదించిన గ్రంథములలో మున్నెన్నఁదగినవి యుదాహరణములు. వాఙ్మయచరిత్రకారు లీగ్రంథముల నింతదనుక తడవినట్లు కానరాదు. ఈయుదాహరణములు మనకు లభించినవి కొలఁదిగనే యున్నను, నేఁడీగ్రంథరచనము ప్రాయికముగా నంతరించినను, వీనిపరిశీలనమువలన, ప్రాచీనాంధ్రకవితాసంప్రదాయముఁగూర్చియు వాఙ్మయపరిణామముఁగూర్చియు నపూర్వవిషయము

వృత్తరత్నాకరము-కేదారభట్టకృతము.

లెన్నియేని యెఱుఁగఁబడుచున్నవి. సంస్కృతసారస్వతముద్ర సంపూర్ణముగఁ గల వాఙ్మయచరిత్రము దక్క తక్కుంగల జాతీయవాఙ్మయస్వరూపమును నెఱుంగని వాఙ్మయచరిత్రకారులీగ్రంథములు విస్మరించుట వింతగాదు. సంస్కృతసాహితీసంపర్క మంతగాలేక విశిష్టమగు తెలుఁగుకవిత వెలయింపఁజేసిన ద్విపదలు, యక్షగానములు, శతకములు, గేయములు మున్నగువానిలోఁ జేరినయుదాహరణములు సంగీతసాహిత్యములకుఁ గల పరస్పరసంబంధమును విశదీకరించుచున్నవి. మఱియు నాంధ్రభాషాతత్త్వవివేచనమునకు, నాంధ్రవాఙ్మయస్వరూపనిరూపణమునకు నీయుదాహరణము లెంతయేని తోడ్పడుచున్నవి. కావున నీగ్రంథపరిశీలన నిదంతనుల కావశ్యకమే యగుచున్నది.

తెలుఁగుకవిత పదకవితయనియు, పద్యకవితయనియు రెండుతెఱఁగులు. తెలుఁగునాట తొల్లిటినుండియు నెన్నికఁగన్నది పదకవితయే. ఏవాఙ్మయమునందైన పద్యకవితకన్న పదకవితయే ముందైనను తెలుఁగున నొకకాలమున పదకవితయు, వేఱొకకాలమున పద్యకవితయుఁ బెంపుఁజెందినట్లు కవితాసంప్రదాయములు తెలుపుచున్నవి. ఈరెండింటికి మార్గమనియు దేశియనియు వ్యవహారము గలదు. మార్గదేశిపదములు సంగీతశాస్త్రసాంకేతికములు. సంగీతశాస్త్రమున నాయాతాళములకు శాస్త్రజ్ఞు లీగుఱుతులనుఁ బెట్టికొనినారు. సార్వదేశి

కముగ సంస్కృతమై గ్రాహ్యమగునది మార్గమనియు, నేకదేశీకముగ దేశభాషాసహజమగునది దేశియనియుఁ జెప్పనగును. దేశభాషలయందీశాస్త్ర మభివృద్ధిమైనవెనుక భాషావాఙ్మయవిషయమునఁగూడ నీపదములను మనవారు వాడికొనిరి. కావున సంస్కృతపదసమ్మిళితమై, తల్లక్ష్యలక్షణసమంచితమగు కవిత మార్గమనియు, దేశ్యపదపూరితమై జాతీయమగు కవిత దేశియనియు ప్రచారమునసున్నట్లు ప్రాచీనులు తమగ్రంథములఁ జెప్పిరి. దేశియనఁగా మనోహరము జాను ననుసర్ధము దెలుఁగు ననేగాక కర్ణాటభాషయందుఁ గలదు. అత్యంతమృదులమును నాపాతమధురమునై మనోహరమగు తెలుఁగుకవితకు దేశియనుపేరెంతయుఁ దగియున్నది. మార్గకవిత యక్షరగణనిబద్ధమై సంస్కృతవ్యాకరణచ్ఛందోనువృత్తమై యుండును. దేశికవిత మాత్రాగణనిబద్ధమై యాంధ్రచ్ఛందోసంప్రదాయికమై యుండును. దేశికవిత యాంధ్రతాముద్రఁగలిగి తెలుఁగుపలుకులతీరుతీయములు తెల్లము సేయుచుండును. తెలుఁగునాట తొలుత నీదేశికవితయే పెంపుఁజె దినదుఁగాలక్రమమున సంస్కృతభాషాసాహచర్యమున మార్గకవిత రాజాదరణముఁబడసి, దేశికవితను మఱుఁగువడఁ జేసినది. గీర్వాణపదకవితావ్యామోహమున లాక్షణికులీపదకవితను నెక్కువగఁ బాటింపరైరి. కావుననే నేటి యాంధ్రసాహిత్యోపాసకులకు నాంధ్రకవిత యథార్థకథన మశ్రుతపూర్వమైనది.

ఉదాహరణస్వరూప మీయుభయపద్ధతుల సమ్మేళ మును విశదీకరించుచు నన్నయోపజ్ఞమగు మార్గకవితాప్రపంచ మునకు దొలిసర్గమైనది-ఉదాహరణములు వృత్తము, కళిక, ఉత్కళికయని మూఁడుభాగములుగ నున్నను ఉత్కళిక, కళిక యం దొకభాగమగుటచే నివి రెండుభాగములనియే చెప్పవ గును. ఇందు దొలిభాగమున సాధారణములగు చంపకోత్పల శార్దూలమత్తేభవృత్తములు సంస్కృతచ్ఛందస్సంజాతములు. మార్గకవితానుయాయికములు-కళికోత్కళికలయందుఁ జెప్పఁ బడురగడలు జాతులలోఁ జేరినవి. ఇవి ఆంధ్రచ్ఛందోనిబద్ధ ములు-తెలుఁగున సీసములు, నక్కరలు, తరువోజలు, ద్విపద లు, రగడలు, మున్నగు జాత్యుపజాతిభేదములు క్రీ. శ. 5, 6 శతాబ్దములనుండి ప్రచారములో నున్నట్లు శాసనాదులవలనఁ దెలియుచున్నది-చంపకమాలికాదివృత్తసమన్వితమగు మార్గ కవితగూడ వీనితోపాటు వర్ధిల్లుచున్నట్లు శాసనాదులే తెలుపు చున్నవి. దీనింబట్టి చూడ నాంధ్రమున విశిష్టకావ్యరచనమునకుఁ బూర్వమీయుభయకవితారీతులు వేఱువేఱుఁ బెంపుఁ జెంది కావ్య రచనాప్రారంభమున సమ్మేళనముఁ జెందెననియు, నట్టిసమ్మేళ నమే భారతాదిగ్రంథరచనాపాటవమునకు బాట యయ్యె ననియు, నట్టిసమ్మేళనము గ్రంథరీతిని మన కుపలబ్ధమగు వాఙ్మ యమునఁ దొలుత యుదాహరణమునఁ గానవచ్చుటచే ప్రాచీ నాంధ్రగ్రంథస్వరూపము నీయుదాహరణము విశదము చేయు చున్నది.

ఆంధ్రకవితాపరిణామముఁ దెలిసికొనుటకు నుదాహరణము లుపయుక్తములు. తెలుఁగుకవిత ఏకపదమై, ద్విపదమై, త్రిపదమై, చతుష్పదపరిమితమై పరిణతిఁజెందినట్లు గానవచ్చుచున్నది. ఏకపదములగు పాటలును, ద్విపదములగు ప్రబంధములు, గానయోగ్యములగు త్రిపదాది సంయుక్తములగు యక్షగానములును, సలక్షణవృత్తకవితాసమన్వితములగు భారతాదిగ్రంథములును వాఙ్మయవీధిని ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయచతుర్థఘట్టములు. ఉదాహరణము లీతృతీయఘట్టమునఁ జేరినవి. ఉదాహరణములు ద్విపదప్రబంధాదులవలె నేకచ్ఛందోపూరితముగా నుండక పదకవితయందలి యొకఛందోవిశేషమును గలిగియుండును. యక్షగానాదులవలె కేవల గానయోగ్యమగు పదములు హెచ్చుగా నుండకపోయినను లయతాళసమన్వితమగు పదములతో, వృత్తరచనము గలిగియుండుటచే నివి ద్విపదప్రబంధకవితకుఁ జివఱను, యక్షగానకవితకు ముందునను బుట్టినవి యని నిశ్చయింపవచ్చును.

యక్షగానకవిత్వమున కుదాహరణకవిత్వము ముందను విషయము సంగీతసాహిత్యములకుగల పరస్పరసంబంధమును కొంతవఱకు విశదము చేయుచున్నది. ఉదాహరణమున రగడలు తాళాంగప్రధానములు. తాళాంగమున చతురశ్రత్ర్యశ్రమిశ్రజాతులు ప్రకటితము లగుచుండును. హరగతియను రగడకు నాటతాళము, హయప్రచారము, తురగవలనము. విజయ

మంగళము, వీనికిరూపకతాళము- మధురగతియను రగడకు నేకతాళము, ద్విరదగతి, విజయభద్ర వీనికి జంపె తాళము, హరిణగతి, వృషభగతులకుఁ ద్రిపుట తాళమును లాక్షణికులు నిర్వచించినారు. కావున నీరగడల నాయాతాళలయాన్విత ముగఁ బాడుచుండెడివారని తెలియుచున్నది. యక్షగానములఁ బదకవితయందలి భేదములు సంపూర్ణ తాళలయాన్వితములుగా పరిణతిఁజెంది సంగీతశాస్త్రానుగుణ్యముగ నుండుననువిషయము మనకు సుపరిచితమే. మఱియు నవ్యక్తమధురమగుగానమునకు, సువ్యక్తమధురమగు తెలుఁగుకవితకుఁ గుదిరికఁగూర్చుటలో నీ యుదాహరణగ్రంథములేఁ దొలిమని యూహింపఁదగి యున్నవి.

ఉదాహరణగ్రంథములు భాషాతత్త్వవివేచనమునకుఁ గూడ తోడ్పడుచున్నవి- ఉదాహరణముల సప్తవిభక్తిరూప ముల నాధారముగాఁ జేసికొని, యొక్కొక విభక్తికి నొక్కజా తిపద్యముల నావిభక్త్యంతములఁ గూర్చుటచే, నివి కేవలము విభక్తిప్రత్యయ ప్రచురణమునకుఁ బట్టినట్లూహింపఁ దగి యు న్నవి. విభక్తిప్రత్యయసరణి భాషయందు చక్కఁగనేర్పడినతరు వాతనే నీయుదాహరణములు వర్ధిల్లెనని చెప్పుటకు సందియ ము లేదు. అయిన నేఁడాంధ్రవైయాకరణులు చెప్పిన విభక్తి ప్రత్యయములన్నియు నుదాహరణముల నుపయుక్తముగా లేవు. ఈవిషయము తెలుఁగున విభక్తిప్రత్యయపరిణామమునుఁ దెలిసి

కొనుటకు మంచిసాధనము. తెలుఁగువిభక్తులు, ప్రత్యయములు, మొదలగువానిఁ గూర్చిన యాంధ్రవైయాకరణుల వివేచనము భాషాతత్త్వమునకుఁ గుదురుపడుటలేదు. ఆంధ్రవైయాకరణులు సంస్కృతమున నేడువిభక్తులుగనుక తెలుఁగునను నావిభక్త్యర్థమును సూచించుపదములు విడదీసి వాని నేడువిభక్తులుగాఁ జెప్పిరిగాని పరిశీలించిన సంస్కృతాంధ్రవిభక్తులకేమాత్రము సంబంధములేదు. తెలుఁగున విభక్తిప్రత్యయములు సంస్కృతమునవలెఁగాక భాషయందు స్వతంత్రప్రయోగముగలిగి స్వతంత్రార్థబోధకమగు శబ్దములు. సంస్కృతమున విభక్తివచనముఁ బట్టి ప్రత్యయభేదమున్నది. నామాంత్యాక్షరము ననుసరించి ప్రత్యయము మాఱుచుండును. మఱియు వేఱువేఱర్థమున సంస్కృతమున నొకేవిభక్తికి రెండుప్రత్యయములు లేవు. తెలుఁగువిభక్తులకు నీలక్షణములన్నియుఁ గలవు. ప్రస్తుతము తెలుఁగున సప్తవిధవిభక్తులివి.

ప్రథమ—డు, ము, వు, లు.

ద్వితీయ—ని, ను, ల, గూర్చి, గుఱించి

తృతీయ—చేత, చేన్, తోడ, తోన్.

చతుర్థి—కై, కొఱకు

పంచమి—వలనన్, కంటె, పట్టి.

షష్ఠి—కి, కు, యొక్క, లో, లోపల.

సప్తమి—అందు, న.

సంబోధనము.

పై ప్రత్యయములలో, ౧. ప్రథమయందు: డు, ము, వు, లు, ౨. ద్వితీయ: ని, ౩. తృతీయ: చే, చేత, ౪. చతుర్థి: కై, ౫. పంచమి: వలన, ౬. షష్ఠి: కు, ౭. సప్తమి: అందు, అను ప్రత్యయము లుదాహరణముల వాడఁబడినవి.

బసవోదాహరణమునందు చతుర్థీవిభక్తిరూపము బసవయ్యకు 'నై' అనికలదు. తరువాతియుదాహరణములలోఁ ద్రిపురాంతకోదాహరణమునను, వేంకటేశ్వరోదాహరణమునను నీరూపము గనవచ్చుచున్నది. అప్పకవి యుదాహరణమునాఁటికి లేదు. చతుర్థీవిభక్తియందు 'ఐ' అనుప్రత్యయమునకే కొఱకు నిమిత్తమని యర్థము చతుర్థీవిభక్తియందు నేడు కానంబడు 'కొఱకు' అనునది ప్రాచీనకాలమున వాడుక లేదు. షష్ఠ్యర్థమందుఁగల కిన్, కున్ ప్రత్యయములకు 'ఐ' చేర్చుటచే నీరూపమేర్పడినది. 'కొఱకు'విభక్తిరూప మీతరువాతిది. ఈ 'కొఱకు' అనువిభక్తిరూపము, వలన అనుపంచమీవిభక్తిప్రత్యయము వంటిది. ఒకకాలమున కొఱ,వల,అనియివి స్వతంత్రపదములుగా నుండినవి. నన్నయాదులకాలమున వీనిరూపములిట్టివి. ఆపై నీ పదములకు షష్ఠ్యర్థపంచమ్యర్థబోధక ప్రత్యయములఁ జేర్చి వాడినతరువాత, సీప్రత్యయరూపనిష్పత్తి తెలియకపోవుటచే తరువాతివారు దీనినంతను విభక్తిరూపముగా పరిగణించిరి. కాని నన్నయకాలమున వాడుకలో లేని 'కొఱకు' నను విభక్తికి, నన్నయకృతమని చెప్పఁబడు నాంధ్రశబ్దచింతామణిలో

'కొఱకు కయి చతుర్థ్యాస్సః' అని యేలసూత్రింపఁబడెనో ? ఆంధ్రభాషాభూషణకారుఁడు, చతుర్థికి షష్ఠియే నిలుచునని చెప్పెడిసూత్ర మాతనికాలమునఁకు నీ'కొఱకు' విభక్తిరూపము వాడుకలో లేదని తెలుపుచున్నది. అప్పకవియుదాహరణమున నీరూపము లేకపోవుటచే పదునైదు పదునాఱవ శతాబ్దములనుండి యీరూపము వాడుకలోనికి వచ్చెనని యూహింపవచ్చును. ఇట్లు, విభక్తిపరిణామమును కొంతవఱకుఁ దెలిసికొనుటకు నీయుదాహరణగ్రంథములు తోడుపడుచున్నవి.

ఆంధ్రప్రబంధములయం దీవిభక్తివిధాన ముదాహరణములవలె పాటించిరని చెప్పవగును. నన్నెచోడుని కుమారసంభవము, కేతన దశకుమారచరిత్రము, మంచన కేయూరబాహుచరిత్రము మొదలగువానిఁ జూడుడు. వానియం దాశ్వాసాంతములు తరువాతి ప్రబంధములందువలె సంబోధనాంతములుగా లేవు. ఏదేనొకయాశ్వాస మొకవిభక్తితో నంతము చేసిన, తరువాతి యాశ్వాసము నావిభక్తితోడనే ప్రారంభించుట పై కావ్యములలోఁ గానవచ్చుచున్నది. తిక్కననిర్వచనోత్తరరామాయణమున నీవిధముగనే యున్నను, భారతమున నాశ్వాసాంతములు సంబోధనాంతములు, సోమయాజులవారు తొలికృతియగుటచేఁ గాఁబోలు నిర్వచనోత్తరరామాయణమున నీనియమము పాటించి, తరువాత భారతమున నీనియమము పాటింపలేదు. ఈసంప్రదాయ మధునాతను లెఱుఁగుదు రనుటకుఁ

గడచిన శతాబ్దిని ప్రామాణికుఁడని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన చిన్నయసూరి తన శబ్దలక్షణసంగ్రహమున నీవిధముగనే వ్రాయుట తార్కాణము. కావున నిది మార్గకవితాసంప్రదాయజ్ఞుఁడగు నన్నయ భారతమందు వెలయకున్నను, దేశకవితఁ బెంపుచేసిన నన్నెచోడాదిమహాకవు లీదేశికవితాసంప్రదాయమును బోషించినవా రగుటచే దీని పాటించిరనియు, తిక్కనగారు దేశికవితను నిలిపినవా రగుటచే, నీప్రాచీనసంప్రదాయమును దమ తొలికృతియందు నిలిపెననియు నావెనుక తమ యంత్యకృతి యగు భారతమున విడిచిపెట్టిరనియుఁ జెప్పవచ్చును.

ఇంక నాశ్వాసాంతములు ద్వితీయావిభక్తియం దుండుట, రంగనాథరామాయణాది ద్విపదకావ్యము లందే గాకఁ యక్షగానములయందున్నైతము గాన వచ్చుచున్నది.

పాల్కురికి సోమనాథుని ద్విపదగ్రంథములలో నీనియమము గానరాలేదు. బసవపురాణ, పండితారాధ్యచరిత్రల సంబోధనమే యాశ్వాసాద్యంతముల గలదు. తరువాతి ద్విపదకృతులలో నీ నియమము గానవచ్చుచున్నది. ఇవియును దేశికవితాసంప్రదాయమే. ఇది యక్షగానములయందుఁ బాటింపఁబడుటచే నుదాహరణలక్షణములలో నొకటి యాంధ్రకవితయందు మనకు నేఁటికిని ముద్రితమై యున్నదని చెప్పనొప్పును.

ఇదియేగాక ప్రబంధములో నియతమగుషష్ఠ్యంతములుగూడ నీనిలిచియున్నయుదాహరణలక్షణములలో నొకటి.

ఉదాహరణముల నెవరినిఁగూర్చి చెప్పుదురో వారికిఁగదా సప్త విభక్తిరూపములుఁ జెల్లుచుండును. మన కృత్యాదినిఁ బరిశీలింపగాఁ గృతిభర్తనుఁగూర్చి వర్ణించుటయందుఁ గృతిభర్త యిట్టివాఁడనియు, వానిఁ జేకొనుట సముచితమనియు, వానిచే నీఘనకార్యములు వెలసెననియు, వానికై కృతినిత్తుననియు, వానికీ విశేషణములుగలవనియు, వానికి నంకితంబుగా నీకృతి రచియింతుననియు, సార్వవిభక్తికముగాఁ దొల్లి చెప్పుచుండిరనియు, నాపై కథాప్రారంభమున సంబోధనముతో ప్రారంభించుచుండిరనియుఁ, గొంతకాలమునకు వెనుక పైవిభక్తులలోఁ దక్కినవానిఁ జెప్పక షష్ఠ్యంతముల నొకదానినే జెప్పుచుండిరనియు, నదియే తరువాత శిష్టాచారమయ్యెననియుఁ దలఁచుచున్నాఁడను. షష్ఠ్యంతములు నేఁడు మనకుపలబ్ధములైన గ్రంధములలోఁ దొలుత బండితారాధ్యుల శివతత్త్వసారముననుఁ నన్నెచోడుని కుమారసంభవముననుఁ గానవచ్చుచున్నది. ఆరాధ్యులవారికాలమునకు ముందుగా నీయుదాహరణము లున్నవిం కావున షష్ఠ్యంతములు నీయుదాహణములకు సంబంధించినవియే యని తెలియుచున్నది.

దేశీయచ్ఛందస్సునకు సంబంధించిన జాత్యుపజాతులలో రగడకు రఘుట, సీసమునకు శీర్షకము, భరతుని నాట్యశాస్త్రమున లక్షణములతోఁ బ్రపంచితమైనది. భతరనాట్యశాస్త్రమున శీర్షకమను నొక ప్రత్యేకాధ్యాయమే గలదు. శీర్షకమునకు

జానాశ్రయి ఛందోవిచ్ఛిత్తియందును, ద్విపదమునకు కేదార భట్టువృత్తరత్నాకరమునను లక్షణములు చెప్పఁబడియున్నవి. కాని యంతమాత్రమున నీజాత్యుపజాతులు కేవలసంస్కృతచ్ఛందస్సునుండి పుట్టినవనుకొనుట సమంజసముగాదు. ఏజాతివారి కైన జాతీయవాఙ్మయము తొలుత పదరూపమునుండ వాని నుండియే ఛందస్సు లావిర్భావముఁ జెందుచుండును. ద్రావిడ కర్ణాటాంధ్రభాషలలో ముఖ్యముగ తెలుఁగుభాషకు నార్య భాషాసంస్కారము, సంసర్గము హెచ్చుగానుండుటచే నీసం స్కృతిఁ జెందిన ఛందోరూపములే భారతీయాంకులఁ బ్రపంచిత ములయ్యెనని యూహింపఁ దగియున్నది. భారతీయమున నున్నంతమాత్రమున శీర్షకమునకుగాని, రగడకుగాని సంస్కృత మునఁ బ్రచారముగలదా? తెలుఁగువారు భాషావిషయమున సంస్కృతపదముల నెంతవఱకు నర్థస్ఫురితముగ, రసస్ఫోరకము గనుండునని యుపయోగించిరో, ఛంధోవిషయమున సంస్కృ తవృత్తములను భాషానుగుణ్యముగ నున్నవానిఁ గొన్నిటి గ్రహించి, యుపయోగించి జాత్యుపజాతులతో సంపుటీకరణ ముఁ గావించి కవితల వెలయించిరి. కావుననే సంస్కృతచ్ఛంద స్సంజాతములగు శార్దూలమత్తేభవృత్తములు ప్రచారముననున్న ను, సంస్కృతీయములగు చంపకోత్పలములకు తెలుఁగునందు వలె సంస్కృతముననే ప్రచారము లేదు. వీనిఁ దెలుఁగువా రింపమిఁచుగ తమస్వంతము గావించికొనినారు. సంస్కృత

మున నతిమనోహరముగనుండు, వసంతతిలకము, మందాక్రాం
త, ఉపజాతిమున్నగు వృత్తములకుఁ దెలుఁగున నంతగా ప్రచార
ములేదు. ద్విపద సంస్కృతమున వాడుకలేదు. తెలుఁగునకు
ద్విపద ప్రత్యేకవిశిష్టత సంపాదించినది. దీనిఁబట్టిచూడ తెలుఁ
గువారు సంస్కృతచ్ఛందస్సునుండి వలయుసాధనసామగ్రిని సం
దర్భానుసారముగ వాడుకొనుచుండిరనియు, నంతమాత్రమున
నాంధ్రచ్ఛందస్సు తనవ్యక్తిత్వము గోలుపోలేదనియు మనపద
చ్ఛందోపరిశీలనము పరిణతిఁ జెందిన, మనజాతీయవాఙ్మయ
స్వరూపముఁ జక్కగ విశదమగుననియు నుదాహరణగ్రంథపరి
శోధనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

పదకవితయందలి యనాదరణచే నిటీవలిలాక్షణికు
లుదాహరణములను క్షుద్రకావ్యములలోఁ జేర్చినారు. ప్రాచీనకా
లమున వెలసిన యుదాహరణములు ప్రశస్తకవితాసమన్వితము
లై కావ్యగౌరవమును బడసినవి. పరిణామమునఁ జిన్నవి
యయ్యును ప్రతిభాసంపత్తిని మిన్నలై శబ్దార్థప్రతిపత్తిని గలిగి
యున్నవి.

సంస్కృతోదాహరణములు.

సంస్కృతమున నుదాహరణములున్నను నీయుదాహర
ణలక్షణము నాంధ్రోదాహరణలక్షణముతోఁ బూర్తిగభేదించు
చున్నది. ఈవిషయమునఁ గూడ నాంధ్రోదాహరణము ప్రత్యే

కవ్య_క్తిత్వము విశదమగుచునే యున్నది. సంస్కృతోదాహరణ మునకు లక్షణము ప్రతాపరుద్రీయమునం దిటులఁ జెప్పఁబడినది.

'యేనకేనాపితాలేన గద్యపద్యసమన్వితమ్
జయేత్యుపక్రమం మాలిన్యాదిప్రాసవిచిత్రితమ్
తదుదాహరణం నామ విభక్త్యష్టాంగసంయుతమ్.'

కాని యీయుదాహరణములు సంస్కృతమున కాళిదాసుని కాలమునుండియు నున్నటుల మనకుఁ దెలియుచున్నది. రఘువంశమున 'జయోదాహరణం బాహ్వోర్గాపయామాసకిన్నరాన్' అనియు విక్రమోర్వశీయమున 'పత్రే నివేశిత ముదాహరణం ప్రియాయా' అనియును కాళిదాసు రెండుతడవ లుదాహరణములఁ బేర్కొనినాఁడు. కాని సంస్కృతమున నుదాహరణములు పైలక్షణమునకు లక్ష్యముగా నొకటియు నుదారణము నకైన గానరాలేదు. పై లక్షణమునునసరింపని యుదాహరణము మాత్రమొక్కటి సంస్కృతమున నిటీవల లభించినది.

సంస్కృతమున నీయుదాహరణముఁ బూర్వలాక్షణిక శైవకవిసార్వభౌముఁడు పాల్కురికిసోమనాథుఁడు రచియించినాఁడు. ఇదియుఁ బదమూఁడవశతాబ్దమునాటిది. అముద్రితము. ఈయుదాహరణ మాంధ్రోదాహరణలక్షణము ననుసరించి యున్నదనుటకందుండికొన్ని విభక్తులనుదాహరించుచున్నాడను.

ప్రథమావిభక్తికళిక.

అపిచపురాతననూతన శివగణపాదోదకపరిలసదభిషేకః
శపితవిపల్లవ పల్లమజంగమ లింగసమర్చన నిచితవివేకః

సతతఏకస్వరభాస్వర నిజముఖమండలఖండిత రజనీనాథః
కృతయుగవర్తనకీర్తననిరసననిపుణపవిత్ర చరిత్రసనాథః
ప్రకటితదర్పక దర్పకరేణు ప్రమథన నిశితకరాంకుశహేలః
శుకముఖమానస కమలాకర విహరణచణరాజమరాళః
స్వానుభవాంచిత కూడలిసంగమ సంతతదేవధ్యానాభిజ్ఞః
సూనృతభాషణ భూషణవాణీసింహాసన గంభీరరసజ్ఞః

ఉత్కళిక.

శ్రుతిముఖరస్వరసరసనమేత
స్మృతినికురుంబరసాయనగీత
ప్రముదితహృద్వర్తనశిశికంఠ
శమదమలాలన గుణితోత్కంఠః

సప్తమీవిభక్తిలోఁ గళిక.

అపిచాధార సురంగజ్ఞాతరి
సుపథపథికచిత్సుఖ సంధాతరి
వర్గచతుష్టయ దాపనశీలిని
దుర్గనిరసన కరుణాశాలిని

ఉత్కళిక.

సురగిరమందర
నిరుపమకందర
ఘనహరిచందన
వనమయనందన

అంతము.

యస్సంగీతనిధి ర్యమాహురభవం, యేనార్చితమ్సూనృతమ్
యస్మైన్మస్వస్తి, యత స్తదీయముదభూద్యద్వీర శైవవ్రతమ్
యస్యాపాంగ సహోదరీచ కరుణా, యస్మిన్మహత్వాదికమ్
స త్వం శ్రీణిజగంతి పాహిబసవామా త్యేశచూడామణే !

సంస్కృతోదాహరణ మాంధ్రోదాహరణలక్షణముల ననుసరించి యున్నదనుటకు పై యుదాహరణము చాలును. పై యుద్ధృతభాగమునందు ప్రథమావిభక్తి కళిక సంస్కృతమునను్న వృషభగతి రగడ- తెలుఁగునవలె యాత్యాను ప్రాస మిందుఁ బాటింపఁబడినది. మఱియు నుదాహరణము చివఱ సార్వవిభక్తికముగా నుండుశ్లోక మాంధ్రోదాహరణ లక్షణమే గాని సంస్కృతోదాహరణలక్షణము గాదు. ప్రతాపరుద్రీయలక్షణానుసారమున నిందు జయత్యుపక్రమముగాని, మాలినీవృత్తములు గాని లేవు. కావున నిది సంస్కృతమున నున్నను కేవలాంధ్రమునకు సంబంధించినదియే యని చెప్ప నొప్పును. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు దేశీయచ్ఛందస్సు నను సరించియే సంస్కృతమున నీయుదాహరణము రచియించి యుం డునని నాయభిప్రాయము. ఈయుదాహరణరచనమున దేశీకవితాగౌరవమును పాల్కురికి సోమనాథుఁ డెంతవఱకుఁ బోషించినదియు తెలియఁగలదు. సంస్కృతమున నీయుదాహరణము లంతగా వర్ధిల్లమికిఁ గారణము గానయోగ్యములగు రగడావి

వృత్తముల కంతగాఁ బ్రచారము లేకుండుట యని తలంతును. మఱియు నీసందర్భమున సంస్కృతలాక్షణికులు లీయుదాహరణము లఁగూర్చి వ్రాసినవాని నెఱుంగుట యావశ్యకము.

కళికోత్కళికలు.

1. కేవలమాత్రాగుణప్రధానములని భరతనాట్యశాస్త్ర మీవిధముగ వాని నిర్వచనముఁ దెలుపుచున్నది.

'గుర్వాది రథ లఘ్వాది ర్యగ్మః సర్వలఘుస్స్మృతః
చతుర్మాత్రాగణాఙ్జ్ఞేయాః పూర్వచ్ఛందోపికల్పనాః
తతోఽర్ధకలికాన్ పాతాన్ కుర్యా ల్లఘ్వక్షరేషుచ
గుర్వక్షరే తాలగీతపాతాస్తు కలికాస్స్మృతాః.'

నాట్యశాస్త్రము 31 అధ్యాయము, 217-18.

2. అర్ధకళికయనఁగ నుత్కళిక- ఉత్కళి కాలక్షణమును బ్రత్యేకముగ వామనుఁడు కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తి యందిచ్చినాఁడు.

గద్యం వృత్తగంధి చూర్ణ ముత్కలికాప్రాయం చ-
పద్యభాగవ ద్వృత్తగంధి-
అనావిద్ధలలితపదం చూర్ణమ్-
విపరీత ముత్కలికాప్రాయమ్. [I. 3. ౨౩-౨౬.]

దీనిపై గోపేంద్ర తిప్పభూపాలుని కామధేను వ్యాఖ్య: 'ఉత్కలికాప్రాయమితి - ఉత్కలికా ఉత్కంఠా 'ఉత్కంఠోత్కలికే సమే' ఇత్యమరః. ఉత్కలికాయాః ప్రాయః ప్రయోగ

బాహుల్యమ్ యస్మిన్ స్తత్ ఉత్కలికాప్రాయం గద్యమ్ యస్మిన్ శ్రూయమాణే శ్రోతౄణా ముత్కంఠా బహుళాభవతీత్యర్థః. యద్వా కలికాశబ్దోఽత్ర లక్షణయా రుహిరుహికాయాం వర్తతే. ఉల్లసంతీ కలికాం రుహిరుహికాం ప్రీతి ప్రాప్నోతీత్యుత్కలికాప్రాయమ్. యత్ర పదసందర్భపరిపాటీ కాండోపకాండసందోహశాలినీ కలికేవోల్లసతి తదుత్కలికాప్రాయ మిత్యర్థః.'

3. 'ప్రథమ మపరచరణసముత్థం శ్రయతి యది స లక్ష్మ్యా
ఇతర దితరగదితమపి యదిచతుర్యమ్
చరణయుగళక మవికృతమపరమితి కలికా సా.'

వృత్తరత్నాకరము. ఉక్తిచ్ఛందోభేదము.

సంస్కృతమున నుత్కళికాలక్షణము గద్యమునకుఁ జెప్పఁబడినది. ఇచట, చిత్రమేమన, నీగద్యమంతయు శ్లోకమయ మగు రగడవృత్తమే. సంస్కృతచ్ఛందస్సున దీని ప్రచార మంతగా లేనికారణమున నిట్టి గద్యలను ముద్రించినవారు వీనిని వచనముగా ముద్రించినారు కాని దానిని అనుప్రాసములు కానవగున ట్లొకదానిక్రింద నొకటి ముద్రించిన నిజము గానవచ్చును.

పాల్కురికి సోమనాథుఁడు వ్రాసిన సంస్కృతగద్యలీయుత్కళికలే! — చూ. సోమనాథుని పంచప్రకారగద్య-అంతము.

'జయశివరంజన, జయభవభంజన, జయకరుణాకర, జయసురభీకర, జయగతదూషణ, జయబుధభూషణ, జయగణరాజిత, జయగణపూజిత, జయజయ శ్రీబసవదండనాథ నమస్తే'-ఇదియే.

జయశివరంజన

జయభవభంజన

జయకరుణాకర

జయసురభీకర

జయగతదూషణ

జయబుధభూషణ

జయగుణరాజిత

పై విధముగ ముద్రించిన నిదిస ప్తమీవిభక్తి యుత్కలికకు దీనికి భేదము లేదు గదా !

'సురగిరిమందర

నిరుపమకందర

ఘనహరిచందన

వనమయనందన.'

పాల్కురికి సోమనాథుఁడు 'అహాషిగద్యపద్యాదిప్రబంధభూయిష్ఠరచన' యనుచో గద్యమన నిట్టిదియని యెఱుంగునది. అచ్చట గద్యమన నేఁటివచనముగాదు.

ఆంధ్రలాక్షణికులలో నుదాహరణలక్షణముఁ దొలుత, అనంతుని ఛందోదర్పణమున నీయఁబడినది. ఛందోదర్పణము కన్న మున్నైన కవిజనాశ్రయమున * నీలక్షణము లేదు. అనంతు

నివెనుక, చిత్రకవి పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహమునను, అప్పకవీయమునను నీయుదాహరణలక్షణములు లక్ష్యములతోఁ సహిత మీయఁబడియున్నవి. అనంతచ్ఛందస్సునన :

సీ. భాసిల్లు సప్తవిభక్తులం దును మఱి
సంబోధనంబును సరవిఁ గాఁగఁ
బ్రభునామయుతముగాఁ బద్య మొక్కటియును
దగఁజెప్పి రగడభేదంబులందు
కళికలు ప్రత్యేకదళము లెన్మిదిచేసి
తత్పూర్వార్ధముల నుత్కళికలనఁగ
నేకసమాసమై యేడుదళంబులు
తుద విభక్త్యర్థంబుఁ దోఁపఁ బలుక
దాని కెనఁ గాఁగఁ జిక్కిన దళమమర్చి
ఫణితులోడఁ గూర్చు సార్వవిభక్తికముగఁ
గట్టకడపటిపద్య మొక్కటి రచింప
నది యుదాహరణాంబగు నబ్జనాభ ! (3-63).

అని లక్షణము. లక్షణసారసంగ్రహమున—

'సప్తవిభక్తులు సంబోధనంబునఁ
గలుగు నెన్మిదివిభక్తులు గ్రమమున
పతిపేరుతోఁగూడఁ బద్య మొక్కొక్కటి
రచియించి రగడమార్గమ్ము జాడ

కళికకు నెనిమిది దళములు తాఁ జెప్పి
తత్పూర్వార్ధమున నుత్కళికఁ జెప్పి
అదియు నేకసమాస మైయుండు దళముల
కును విభక్త్యర్థంబు గనఁగఁ జేసి
దానికినిగాగ నెన్మిదోదళముఁ గూర్చి
పద్యమొక్కటి సార్వవిభక్తికముగ
నందుఁ దుదఁ గూర్ప నది యుదాహరణమగు
ధీర ! యో యాంజనేయ ! సుధీవిధేయ.

దీనికిలక్ష్యము ఆంజనేయోదాహరణము—2 ఆశ్వాసము.

అప్పకవీయమున:

సప్తవిభక్తులు సంబోధనంబునఁ
గూడ నెన్మిదివిభక్తులు క్రమమునఁ
బలిపేరు దొరలంగఁ బద్యమొక్కటిచెప్పి
రగడభేదములు మార్గములుఁ గాఁగ
కళికలు నెనిమిది దళములు గావించి
దానిలో సగము నుత్కళికఁ జేసి
యది యొక్క సమసనం బయ్యెడుదళములె
న్మిదిఁ గూర్చి దానికిఁ దుద విభక్తి
బయలుపఱిచి కట్టకడను పద్యమొకటి
పలుకవలయును సార్వవిభక్తికముగ

నిర్వ్యాపదార్థములందు నిడిన ధాత్రి
నిది యుదాహరణములందు రిద్ధచరిత !

దీనికిలక్ష్యము—కృష్ణోదాహరణము.

ఈయుదాహరణమున నెనిమిది విభక్తులకు నీ క్రింది వేల్పు లధిదేవతలు—

ప్రథమకు—వాణి, వీరావళి.
ద్వితీయకు—ఝుట, కీర్తిమతి.
తృతీయకు—కీర్తి, సుభగ.
చతుర్థికి—దేవలాభిని, భోగమాలిని.
పంచమికి—పాణి, కళావతి.
షష్ఠికి—లలిత, కాంతిమతి.
సప్తమికి—ఘ్రాణి, కమల.
సంబోధనమునకు—సరసాళి, జయపతి.

అప్పకవి చెప్పిన యీయధిదేవతలలో, వీరావళి, కీర్తిమతి, సుభగ, భోగమాలిని, కళావతి, కాంతిమతి, కమల, జయపతి యనువారిని మాత్రమే రంగకవి రంగరాట్ఛందస్సునం జేర్కొనినాఁడు. ఈపేరులుం గలుగఁజెప్పినం దద్దేవతలు సకలశుభంబు

* రంగరాట్ఛందస్సున భీమనయుదాహరణముల కీలక్షణములం జెప్పెనని పైలక్షణములే వచనములో వ్రాయఁబడియున్నవి, గాని నేఁడు భీమన కృతముగా వెలయుచున్న కవిజనాశ్రయమున నుదాహరణలక్షణముగాని పై వచనముగాని లేదు. కస్తూరిరంగకవి తనఛందమున నే లక్షణగ్రంథమునుండి దీనిని వ్రాసెనో తెలియదు.

లొసఁగుదు రని చెప్పినాఁడు. అప్పకవి యుదాహరణములలో నీనాలుగు తెగలు కలవని యిట్లు చెప్పినాఁడు.

సీ. సంబుద్ధి మొదలించి సప్తవిభక్తులు
పలికిన భక్తి సద్దళి యనంగ
సంబుద్ధితోఁగూడ సప్తవిభక్తులు
పలుకనొప్పారు బద్దళి యనంగ
సంబుద్ధితోడ విషమవిభక్తులతోడఁ
బలికినకృతి యు విద్దళి యనంగఁ
గళిక లుత్కళికలు గమకింపఁబలికిన
కావ్యంబు నుత్ఫుల్లకంబు ననఁగ
నవనిఁ జాటుప్రబంధము లందు మిగుల
వాటుకొని యొప్పుచుండు నీనాల్గుదెగలుఁ
గానఁబడు నుదాహరణముల్ గానలోల!
కామెపల్లీశ! వల్లవీకామ! కృష్ణ!

సద్దళి, పద్దళి, విద్దళి, ఉత్ఫుల్లకము నను నీనాలుగును నుదాహరణపరిణామమునుఁ గ్రమముగ సూచించుచున్నవి. ఉదాహరణములలోఁ దొలుత దేశికవితయే వెలసిన దనుటకు నీనాలుగుదశ లెంతయేని తోడ్పడుచున్నవి. పైనాలుగింటి లో మార్గజాతిపద్యము లేకుండుట గమనింప
దేశిపదములనుండి యుత్పన్నమైన వృత్తాములకు విభక్తిప్రత్యయముల జేర్చి తాళలయాన్వితముగా నుదాహరణములు

తొలుత రచింపఁ బడినవి. ఆ వెనుక సంస్కృతచ్ఛంద ప్రస్తార ముచే, మార్గజాతిపద్యము లిందు జేర్పఁబడి ప్రస్తుతము మనకుఁ లభించిన యుదాహరణముగాఁ బరిణమించినది. కావున వీనినుదాహరణల ప్రాచీనరూపములని చెప్పనొప్పును.

త్రిపురాంతకోదాహరణమున నీలక్షణములన్నియుఁ గలవు. కాని యుత్కళికయం దేకసమాసములు లేవు- బసవోదాహరణమున నిట్లుగలదు. ప్రాయశః అనంతుఁడు పాల్కురికి బసవోదాహరణమును జూచి యీలక్షణము రచించియుండవచ్చును- త్రిపురాంతకోదాహరణము తరువాతియుదాహరణమునఁ గూడ నీనియమము పాటింపఁబడి యుండలేదు- తరువాతివారికి త్రిపురాంతకోదాహరణమే వరవడియని తలఁచుట భావ్యము.

ఉదాహరణములు భక్తిప్రశంసాపరములని యీవఱకుఁ జెప్పఁబడినది. త్రిపురాంతకోదాహరణము శివభక్తిప్రతిపాదకము. అయిన నిందు నిరూపింపఁబడిన శివభక్తి వీరశైవమతోద్దిష్టముగాదు. వీరశైవమతసంస్థాపకుఁడగు బసవనకు త్రిపురాంతకుఁడు చాలవెనుకవాఁడైనను నిందు బసవప్రశంసగాని, సమకాలికభక్తవరుల ప్రశంసగాని గానరాదు. జంగమలింగతీర్థప్రసాదాది వీరశైవమతసాంకేతికపదజాల మిందుఁ బ్రయుక్తము గాలేదు. త్రిపురాంతకోదాహరణమునఁ బ్రస్తుతులైన భక్తులు: కన్నప్ప, సేనమరాజు, సాఖ్యతొండఁడు, నంబి, భల్లహుఁడు, చిఱుతొండఁడు మొదలగువా రందఱు బసవనకుఁ

ప్రాచీనులు. ఇందు భల్లహుండుఁ (భల్లాణరాజు) దక్కఁ దక్కి నవారందఱు నఱువదిమువ్వురు భక్తులచరిత్రమునఁ గలరు. బసవనకుముందు వెలసిన భక్తిప్రధానమగు శివాద్వైతమార్గమే యిందు నిరూపింపఁబడిన దని చెప్పనొప్పును. మఱియు నిందు శివోత్కృష్టతనుఁ దెలుపు నర్ధనారీశ్వరత్వము, గంగాధారణము, మారసంహారము, దక్షాధ్వరధ్వంసము, కపాలభిక్షాటనము, త్రిపురాసురసంహారణము మున్నగు పౌరాణికవిషయములు వీరశైవులకే గాక నందఱకుఁ బరిచితములై యున్నవియే. కావున నిందు వీరశైవముగాక భక్తిప్రధానమగు శివాద్వైతభావమే ప్రతిపాద్యము.

—: త్రిపురాంతకుని కవిత :—

త్రిపురాంతకునికవిత దేశికవిత. దీర్ఘసాంస్కృతికసమాసభూయిష్ఠమగు మార్గరచనగాక, తెలుఁగుపలుకులతీయఁదనముఁ జవిఁజూపుచు తెనుఁగుదనము వెల్లడిసేయుచుండును. జాను తెనుఁగున నున్నతభావముల నెంతయేని సులభముగ నిమిడ్చియున్నాఁడు. కొలఁదిమాటలో గొప్పయర్థముఁ గూర్చుటయం దీతఁడు దిట్టరి. కావున నీతని తెలుఁగుకవితయందు 'భావవీథులఁ గలసి పలుకులఁబట్టిచెప్పఁగరాని చక్కటి, యూఱు రేకులమంత్ర కుసుమమునందు వెలైడు చంచరీకమై' నది. 'వెన్నునకు నలువకును వెనుకదవ్వగువాఁడు, కూటికి, కూరకు, భక్తులకూరిమికొడుకుల నడిగెడువెడజోగి' యైనాఁడు. అంబరాదితత్త్వము

లకు నవలవైనవాఁడు, కొఱలినదయ బాణాసురమోసల కూరిమిఁగాచిన ఫణిహారి'యైనాఁడు. వాచవిలోనుగా నొడలి వాకిళులంబాడసూపు తీపులంద్రోచి, శివార్చనానియతితో వెలిచూడక, లోచూపులఁ గుమారాచలనాథునందుఁ జేర్పు గూర్పుఁ గూరిచినాఁడు త్రిపురాంతకుఁడు. కావుననే త్రిపు రాంతకోదాహరణమునుఁ గూర్చియు నీతనిఁ గవితనుఁ గూర్చి యు విద్వాంసు లీక్రిందివిధముగఁ బ్రశంసించియున్నారు.

"దీని (త్రిపురాంతకోదాహరణము) లోని యద్వైత మార్గము సులభముగాఁ దెలుఁగుపదములతోనున్నది. భక్తి ప్రధానముగాఁ దెనుఁగునఁ బెక్కుకృతులు లేవు. దీనిశబ్దార్థ మాధుర్యమునకు మెచ్చి చిన్నదైనను నీకృతిరత్నమును బండి తులు కంఠాలంకారముగా వహింతు రని.........లోకమున కిచ్చితిని." "భాషలోఁ గొన్నియుదాహరణములే గలవు. వాని లోనెల్ల నిది మేలైనది."

మారామకృష్ణకవి - ప్రథమముద్రణపీఠిక.

'త్రిపురాంతకుఁ డాంధ్రకవీశ్వరులలో నిరుపమానుఁడు. దొరకినంతవఱకుఁ బరిశీలింప నీతనికవిత యతిప్రశస్తమని తలంప దగియున్నది.'

ప్రభాకరశాస్త్రి : 'క్రీడాభిరామము' పీఠిక.

'త్రిపురాంతకుని త్రిపురాంతకోదాహరణము బసవోదా హరణముకంటె తర్వాతిదైనను హృద్యతరము.'

ప్రభాకరశాస్త్రి : బసవోదాహరణపీఠిక.

'త్రిపురాంతకోదాహరణము' మృదుమధురశైలిగలమం చికావ్యము.

వంగూరి సుబ్బారావు : శతకవులచరిత్ర.

ఇప్పటివారలేల! కవితావిషయమున గండరమిండఁడైన శ్రీనాథుఁడే, తిప్పరాజు 'నన్నయ, భట్టు, తిక్కకవి నాయకుఁ డన్న హుళిక్కి భాస్కరుండన్నను చిమ్మపూఁడి యమరాధిపుఁ డన్నను సత్కవీశ్వరుల్ నెన్నుదుటన్ కరాంజలులు జే యవి నింతురు ! రావిపాటి తిప్పన్నయు నంతవాఁడ'యని ప్రశంసించినాఁడు.

సుధానగ్రంథలక్షణగ్రంథోదాహృతులు.

1. కౌకౌక్కకమును నాంధ్రీకరించిన ఎఱ్ఱన త్రిపురాంతకు నిట్లు ప్రశంసించినాఁడు.

గీ. ముని సనత్కుమారు ధనదతనూభవు
నాశ్వినుల జయంతు నభినుతింతుఁ
బృథివి రావిపాటి త్రిపురాంతకాది శ్రృం
గారకవులనెల్ల గారవించి. ౧ ఆ.

ఎఱ్ఱనకౌకౌక్కకమును జగ్గన తన ప్రబంధరత్నాకరమున నుదాహరించి యున్నాఁడు. కావున నీతఁడు క్రీ. శ. 1560 నాఁటికిఁ బూర్వుఁడు.

2. జగ్గన ప్రబంధరత్నాకరమున త్రిపురాంతకోదాహరణమునుండియు నంబికాశతకమునుండియు పద్యము లుదా

హరించి యున్నాఁడు. ఈజగన్నాథకవి గ్రంథమును, నింకొక గ్రంథకర్త సంధానించిన గ్రంథములను సంపుటీకరణముగావించి శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిలవారు 'ప్రబంధరత్నావళి' యనుపేరఁ బ్రకటించినారు. వారీ గ్రంథసంధాతలఁ గూర్చి వ్రాసినవాక్యములవలన నాయాసంధాతల కాలనిర్ణయము తేటపడఁగలదు.

"ఇర్వురు సంధాతలును కొంచె మించుమించుగ సమకాలమువారనియే తలంపవచ్చును. మన మెఱింగినంతలో జగన్నాథకవి యుదాహరించిన వారిలో మాదయగారి మల్లయ్య, తెనాలి రామలింగయ్యయు, రెండవసంధాత యుదాహరించిన వారిలో నల్లసాని పెద్దనార్యుఁడును నర్వాచీనులు. జగన్నాథునికంటె నిర్వదేండ్లు రెండవసంధాత ప్రాచీనుఁడై యుండవచ్చును-" ప్రబంధరత్నావళి. పుట 3.

3. క్రీ. శ. 1656 సంవత్సరమున నప్పకవి తనయప్పకవీయమున నీత్రిపురాంతకోదాహరణములోని చతుర్విధభక్తిపద్యమును 'సరిబేసై రిపుడ'న్న త్రిపురాంతకునిపై చాటుధారను ననుస్వారసంబంధయతి కుదాహరణముగను నుదాహరించి యున్నాఁడు.

4. క్రీ. శ. 1680 సంవత్సర ప్రాంతమువాఁడును, ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వరవిజయవిలాస గ్రంథకర్తయును, లక్షణవేత్తయునగు గణపవరపు వేంకటకవి తనప్రయోగరత్నాకరమున నంబికాశతకములోని రెండుపద్యము లుదాహరించియున్నాఁడు

5. క్రీ. శ. 1750 కవిసార్వభౌమబిరుదాంకితుఁడును బహుప్రబంధ రచయితయునగు కూచిమంచితిమ్మకవి తనసర్వ లక్షణసారసంగ్రహమున రేఫ - ఱకారప్రకరణమున పై 'ఆ ఆడి యాస' అనుపద్యము నుదాహరించియున్నాఁడు.

పై వాని ననుసరించిచూడ నిక్కవి భాషాభిజ్ఞులకుఁ గ్రొత్తవాఁడు గాఁడనియు, నీతని గ్రంథములు లఘుకృతులైన ను లక్ష్యలక్షణగ్రంథములయం దుదాహరణముగాఁ గొనుటచే నీకవి ప్రాచీనాంధ్రకవులలో సుప్రసిద్ధుఁ డని తెలియఁదగి యున్నది.

ఉదాహరణగ్రంథములు.

(1) బసవోదాహరణము.

ఆంధ్రవాఙ్మయమున మన కుపలబ్ధము లగునుదాహరణములలో బసవోదాహరణము మొదటిది. పూర్వలాక్షణిక శైవకవిసార్వభౌముఁడు పాల్కురికి సోమనాథుఁడు దీనిని రచియించినాఁడు. సోమనాథుఁడు తెలుఁగుననే కాక సంస్కృతమునఁ గూడ నుదాహరణమును రచియించెను. తెలుఁగుబసవోదాహరణమును మాఘముభారతియందు ప్రభవసంవత్సరము బ్రహ్మశ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ప్రకటించినారు. సంస్కృతమునఁ గల యుదాహరణ మముద్రితము. ఈయుదాహరణము క్రీ. శ. 1220 ప్రాంతముది కావచ్చును.

(2) త్రిపురాంతకోదాహరణము.

కాలక్రమమున ద్వితీయ మయ్యును, గవితాప్రకర్షయం దద్వితీయ మగునీయుదాహరణము రావిపాటి త్రిపురాంతక మహాకవి ప్రణీతము. దీనిమాతృక తంజావూరు శరభోజీ సరస్వతీ భవనగ్రంథభాండాగారమునఁ గలదు. క్రీ. శ. 1912 వ సంవత్సరమున మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు దీనిని ముద్రించినారు. కవిగారే తిరిగి దీనిని 1933 వ సంవత్సరము ఏప్రిలు నెలలో 'తిరుమలశ్రీవేంకటేశ్వరపత్రిక' (I సంపు. 9 సం.) యందుఁ బ్రకటించియున్నారు. నేనీయుదాహరణమును మూఁడవతూరి ప్రకటించినాము. ఈయుదాహరణకాలము. క్రీ. శ. 1370 సంవత్సరప్రాంతము.

(3) వేంకటేశ్వరోదాహరణము.

శ్రీతిరుపతిక్షేత్రమున సంకీర్తనాచార్యులై మహాప్రఖ్యాతిని వహించిన తాళ్ళపాకవారిలోని పెదతిరుమలయ్యగారీయుదాహరణమును రచియించినారు. ఇయ్యది పైనుదాహరించిన 'తిరుమలశ్రీవేంకటేశ్వరపత్రిక'యందు సప్తమసంచికయందు మా. రామకృష్ణకవిగారిచేఁ బ్రకటితమైనది. ఈయుదాహరణము క్రీ. శ. 1530 ప్రాంతమున రచియింపఁబడియుండును.

(4) హనుమదుదాహరణము.

లక్షణసారసంగ్రహమును రచియించిన చిత్రకవిపెద్దన తన లక్షణగ్రంథమునం దుదాహరణలక్షణమును జెప్పి దానికి లక్ష్యముగా హనుమంతునిపరముగా నొకయుదాహరణమును రచియించియున్నాఁడు. ప్రస్తుతము పరిషత్పత్రికయందుఁ బ్రకటితమగుచున్నలక్షణసారసంగ్రహమునందు ద్వితీయాశ్వాసమున నుండుటచే నీయుదాహరణ మనతికాలములోనే ముద్రణభాగ్యమునందును. ఈయుదాహరణకాలము క్రీ.శ. 1560 ప్రాంతము.

(5) శ్రీకృష్ణోదాహరణము.

అప్పకవి తన 'అప్పకవీయము' (4 ఆ.) నుదాహరణమునుం జెప్పుచు లక్ష్యముగా శ్రీకృష్ణునిపరముగా నీయుదాహరణము రచియించియున్నాఁడు. అప్పకవికాలము సునిశ్చితమైనదే. ఈయుదాహరణము క్రీ. శ. 1656 సంవత్సరమున రచియింపఁబడినది.

(6) శేషార్యోదాహరణము.

శ్రీవల్లండిగళు వంశజుఁడైన శేషార్యుని ప్రశస్తిని వర్ణించుచు, బాలకవి యనంతయ్య రచియించినది. ఇది యముద్రితము. ఈ శేషార్యుఁడు మధురనాయకుఁడగు విజయరంగచొక్కనాధుని యమాత్యుఁడగుటచేఁ గవియు నాకాలపువాఁడే. విజయరంగ చొక్కనాధుఁడు క్రీ. శ.1704 మొదలు క్రీ. శ. 1730 వఱకుఁ బరిపాలించినవాఁడు. శేషోదాహరణము క్రీ. శ. 1720 సంవత్సర ప్రాంతముల రచియింపఁబడి యుండవచ్చును.

(7) విశ్వేశ్వరోదాహరణము.

ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి విశ్వేశ్వరోదాహరణము రచియించినట్లాతని భర్తృహరి-యాంధ్రీకరణమువలనఁ దెలియుచున్నది. కాని యీయుదాహరణము లభ్యము కాలేదు. దీని రచనాకాలము క్రీ. శ. 1780 ప్రాంతము.

(8) ముఖలింగేశ్వరోదాహరణము.

నలువదేండ్లక్రిందట కళింగదేశాంతర్గత జలుమూరువాస్తవ్యుఁడు మచ్చ వేంకటకవి ముఖలింగేశ్వరుని పేర నుదాహరణము రచియించినాఁడు. ఇయ్యది యాకాలమున ముద్రింపఁబడినది. శుద్ధాంధ్రనిరోష్ఠ్యనిర్వచనముగ 'కుశచరిత్రము'ను రచియించుటవలనను నాగ్రంధ మముద్రితగ్రంధచింతామణియందుఁ బ్రకటింపఁ బడుటచేతను నీతఁడు ప్రసిద్ధిఁ జెందెను. రచనాకాలము 1896.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక (25 సం॥ 3 సంచిక.)

పుదుకోట రాజగు విజయరఘునాథుని కంకితముగా నాంధ్రభాషార్ణవ కర్త నుదురుపాటి వేంకనార్యుని మనుమఁడు సాంబశివకవి యొక యుదాహరణము రచియించినాఁడు. అది చాటుపద్యరత్నాకరమున కొంత ముద్రింపఁబడినది.

క్రీ. శ. 1810 దీనిరచనాకాలము.

సంస్కృతమున సార్వవిభక్తికముగా శ్లోకములుండుట క్వాచిత్కముగఁ గానవచ్చుచున్నది.

కృష్ణో రక్షతు నోజగత్త్రియగురుఃకృష్ణం నమస్యామ్యహమ్
కృష్ణేనామరశత్రవో వినిహతాః కృష్ణాయ తస్మైనమః
కృష్ణాదేవ సముత్థితంజగదిదం కృష్ణస్య దాసోఽస్మ్యహమ్
కృష్ణే తిష్ఠతి సర్వమేతదఖిలం హేకృష్ణ! రక్షస్వమామ్.

ముకుందమాల-కులశేఖరాళ్వారు.

సంస్కృతమున రగడలకునంతగాఁ బ్రచారము లేదనుటకు నొక యుదాహరణముఁ జూపుచున్నాఁడను. సోమదేవుని యశస్తిలకచంపువు. 1916 సంవత్సరమున నిర్ణయసాగర ముద్రాలయమున ముద్రితమైనది. అందలి 15-16 పుటలయందొక రగడభేదము వచనముగా ముద్రింపఁబడినది.

'వికచకర్ణోత్పలస్ఫురితతరశేఖరాః కేళితాళకక్వణత్కనకమయకంకణాః సరసనఖరాజి విచ్ఛురిత భుజమండలాః కాంచికోల్లాస వశదర్శితోరుస్థలాః స్వైరసంజల్పనస్మేరబింబాధరాః కర్ణకండూయనోద్వలిత కక్షాంతరాః పృథునితంబస్థలల్లటహాగతి విభ్రమాః సహజశృంగార రసభరిత ముఖవిభ్రమాః.

పై వచనమును

వికచకర్ణోత్పలస్ఫురితరశేఖరాః
కేళితాళకక్వణత్కనకమయకంకణాః
సరస నఖరాజి విచ్ఛురితభుజమండలాః
కాంచికోల్లాస వశదర్శితోరుస్థలాః
స్వైర సంజల్పన స్మేర బింబాధరాః
కర్ణకండూమిషోద్వలితకక్షాంతరాః
పృథునితంబ స్ఖలల్లటహాగతి విక్రమాః
సహజశృంగార రసభరితముఖ విభ్రమాః

ఇట్లు ముద్రించిన విది రగడభేదముగా నేర్పడుచున్నది. ఇది తెలుఁగున ద్విరదగతి రగడకు సరిపోవుచున్నది. మఱియు నిందు తెలుఁగునవలె రెండేసిపాదముల కనుప్రాసము పాటింపఁబడినది. ఇంకను మాత్రాగణనిబద్ధములగునవి యశస్తిలక చంపువున గలవు. దానివ్యాఖ్యాత శ్రుతసాగరుఁడు వీని వ్యాకరించుపట్ల నేవియుఁ దెలుపక యట్లే విడిచినాఁడు. ఈగ్రంథ పరిష్కరణము గావించినవారికి నీఛందస్సంప్రదాయముఁ దెలియక పైవిధముగ వచనముగా ముద్రించినారు. రగడలు దేశీయచ్ఛందస్సునకు సంబంధించినవి. సంస్కృతము వీనికంతగాఁ బ్రచారము లేదనుటకుఁ బైయుదాహరణముఁ జూపితిని. దేశీయచ్ఛందోపరిశీలనమున నాంధ్రచ్ఛందస్సు ప్రత్యేకత గోచరింపఁ గలదు.

పాఠభేదవిమర్శనము.

శ్రీరామకృష్ణకవిగారు తొలికూర్చిన సీగ్రంథమునకు మాతృక యెచ్చటలభ్యమగునది తెలియపరుపలేదు. నేఁడు తంజాపురగ్రంథాలయమునఁ గల ప్రతియే దీనికి మాతృకయని విజ్ఞులు తలఁచుచున్నారు. దీనిని క్రీ శ. 1912 లోఁ గవిగారు ప్రకటించినను, నంతకుమున్న వారీగ్రంథము నెఱుఁగుదురు. క్రీ. శ. 1909 వ సంవత్సరమున వారు ప్రకటించిన నన్నెచోడని కుమారసంభవము ప్రథమభాగమున సీగ్రంథమును నుదాహరించియే యున్నారు. వ్రాఁతప్రతులయందు నచ్చుప్రతులందును గల భేదముల గ్రంథమం దచ్చట సూచించియే యున్నాఁడను. అయిన కొన్నిపట్టుల నర్థము కుదురుపడలేదు. తృతీయావిభక్తి యుత్కళికయందు 'పసియున్నజోదుచేత, దానవరగణాద్యచేత' అని కలదు. ఈపాఠమున ననుప్రాసము పాటింపఁబడలేదు. 'గణాదుచేత' అని యుండఁదగును. అప్పుడు ప్రమథగణముల కాదియగువాఁడను నర్థమేర్పడును. అయిన నేను పరిశోధించిన వానియందెల్ల నిట్లుండుటచే నారీతినే ముద్రించితిని. షష్ఠీవిభక్తి కళికయందు 'మెఱయు దొట్టముట్టె ముట్టుమేఁటినీటితీరమునకు' అను రగడ పాదమున నర్థము కుదురలేదు. మెఱయుఁ దట్టముట్టె మట్టుమేఁటితీరమునకు' అనినచోఁ గొంతవఱకుఁ గుదిరికగలుగును. మెఱయుదట్టయనఁగా బడబార్వము ఆముట్టె నుండి వెడలినదే మేఁటినీరు. సముద్రము. ఆమేఁటినీటితీరమనఁగ నాయనంతజలధికి తీరముఁబోలిన వాఁడని యర్థముచెప్పవలెను.

పై వచనమును

వికచకర్ణోత్పలస్ఫురితరక్తేక్షణాః
కేళితాళక్వణత్కనకమయకంకణాః
సరస నఖరాజి విచ్ఛురితభుజమండలాః
కాంచికోల్లాస వశదర్శితోరుస్థలాః
స్వైర సంజల్పన స్మేర బింబాధరాః
కర్ణకండూమిషోద్వలితకక్షాంతరాః
పృథునితంబ స్ఖలల్లటహాగతి విక్రమాః
సహజశృంగార రసభరితముఖ విభ్రమాః

ఇట్లు ముద్రించిన నిది రగడభేదముగా నేర్పడుచున్నది. ఇది తెలుఁగున ద్విరదగతి రగడకు సరిపోవుచున్నది. మఱియు నిందు తెలుఁగునవలె రెండేసిపాదముల కనుప్రాసము పాటింపఁబడినది. ఇంకను మాత్రాగణనిబద్ధములగునవి యశస్తిలక చంపువున గలవు. దానివ్యాఖ్యాత శ్రుతసాగరుడు వీని వ్యాకరించుపట్ల నేమియుఁ దెలుపక యట్లే విడిచినాఁడు. ఈగ్రంథ పరిష్కరణము గావించినవారికి నీఛందస్సంప్రదాయముఁ దెలియక పైవిధముగ వచనముగా ముద్రించినారు. రగడలు దేశీయచ్ఛందస్సునకు సంబంధించినవి. సంస్కృతము వీనికంతగాఁ బ్రచారము లేదనుటకుఁ బైయుదాహరణముఁ జూపితిని. దేశీయచ్ఛందోపరిశీలనమున నాంధ్రచ్ఛందస్సు ప్రత్యేకత గోచరింపఁగలదు.

పాఠభేదవిమర్శనము.

శ్రీరామకృష్ణకవిగారు తొలికూర్పున నీగ్రంథమునకు మాతృక యెచ్చటలభ్యమగునది తెలియపరుపలేదు. నేఁడు తంజాపురగ్రంథాలయమునఁ గల ప్రతియే దీనికి మాతృకయని విజ్ఞులు తలఁచుచున్నారు. దీనిని క్రీ శ. 1912 లోఁ గవిగారు ప్రకటించినను, నంతకుమున్న వారీగ్రంథము నెఱుఁగుదురు. క్రీ. శ. 1909 వ సంవత్సరమున వారు ప్రకటించిన నన్నెచోడని కుమారసంభవము ప్రథమభాగమున నీగ్రంథమును నుదాహ రించియే యున్నారు. ప్రాఁతప్రతులయందు నచ్చుప్రతులందును గల భేదముల గ్రంథమం దచ్చట సూచించియే యున్నాఁడను. అయిన కొన్నిపట్టుల నర్థము కుదురుపడలేదు. తృతీయావిభక్తి యుత్కళికయందు 'పపియున్నజోదుచేత, దానవరగణాద్యచేత' అని కలదు. ఈపాఠమున ననుప్రాసము పాటింపఁబడలేదు. 'గణాదుచేత' అని యుండఁదగును. అప్పుడు ప్రమథగణముల కాదియగువాఁడను నర్థమేర్పడును. అయిన నేను పరిశోధించిన వానియందెల్ల నిట్లుండుటచే నారీతినే ముద్రించితిని. షష్ఠీవిభక్తి కళికయందు 'మెఱయు దొట్టముట్టి ముట్టుమేఁటినీటితీరమునకు' అను రగడ పాదమున నర్థము కుదురలేదు. మెఱయుఁ దట్ట ముట్టె ముట్టుమేఁటితీరమునకు' అనినచోఁ గొంతవఱకుఁ గుది రికగలుగును. మెఱయుదట్టయనఁగా బడబార్వము ఆముట్టె నుండి వెడలినదే మేఁటినీరు. సముద్రము. ఆమేఁటినీటితీరమనఁగ నాయనంతజలధికి తీరముఁబోలిన వాఁడని యర్థముచెప్పవలెను.

'మెఱయుఁ దొట్టుముట్టు ముట్టు మేఁటిసిరికీరయునకు' అని మార్చినచో నింకొకయర్థ మేర్పడును. 'తొట్టుముట్టు' అనగా తొలిసాధనము. పృథివ్యాపస్తేజోవాయురాకాశములఁ దొలి యగునది భూమి, దాని ముట్టినది మేఁటిసిరి. సముద్రము భూమ్యంతమును ముట్టియుండును. ఆసముద్రాంతమునకుఁ దీర మైనవాఁడనఁగ వేలావనికి హద్దయినవాఁడను నర్థము గలుగు చున్నది. ఇవి యూహామాత్రము లే. కవిహృదయముఁ దెలిసి కొనుట కష్టము. ప్రాచీనగ్రంథపరిష్కరణమున మనకు గహనమగు పాఠములను నిచ్చవచ్చినట్లు మార్పుచేయక యున్న వాని నట్లే యుంచుట మంచిది. ఆపైవిచర్చలవలన నిర్ధారిత మగువానిఁ జేర్చుట సమంజసము. ఈషష్ఠివిభక్తి యుత్కళిక యందే

"బాలలీలఁ జూడఁజూడ
సోలిలీలఁ గ్రీడలాడ
నాదినాథ జనకమునకు
వాదపూరి కనకమునకు"

అని గలదు. ఇందు క్రీడలాడ అనుచో క్రీడలాడు' అని క్రియసమాపకముగా నుండఁదగును. అట్లయినను ప్రాసము కుదుర లేదు. బాలలీలఁజూడఁ జూడు సోలిలీలఁ గ్రీడలాడునని యుండిన రెండును తరువాతిపాదమునఁగల జనకమునకు కనక మునకు క్రియావిశేషణము లగును. సంబోధనయందు.

తాపసుల యీలువ్రుల తనరు తపములవంట చూపు లకునెల్ల పరమసుఖవార్థిపెన్నింట అని కలదు. ఇచ్చట పెన్నింట అనుసూపమునకు నేఁడు 'పెన్నిట్ట' అని గలదు. నిట్టయనఁగ వెల్లువ. పెన్నిట్టయనఁ బెద్దవెల్లువ. నిట్టపొడిచె అనఁగ వెల్లువయై పొంగిపొరలెనని యర్థము. పైపాదాంతమున 'పెన్నిట్ట' అని మార్చినను ప్రాసమునకు భంగము గలుగును. కావున నట్లే యుంచితిని.

అనుప్రాసముల యుపయోగ మిట్టిపట్టుల తెలియఁ గలదు. —:వ్యాకరణచ్ఛందోవిశేషములు:—

త్రిపురాంతకోదాహరణమున రేఫఱకారములు చక్కఁగ పాటింపఁబడినవి. నన్నయనాఁటికి నీనివైజాత్యము సడలినను, నాంధ్రభాషాతత్త్వవివేచనమునకు వీనిస్వరూపస్వభావము లెంతయేని తోడ్పడుచున్నవి. అప్పకవి రేఫఱకార నిర్ణాయకవిషయమునే నీయుదాహరణము నుదాహరించియున్నాఁడు. మఱియు 'లోకము లిండ్లువాకిళుల్' అనుచో షష్ఠీసమాసమున సంధివచ్చుటకు నన్నచోడని కుమారసంభవమున 'దేహేంద్రియము లిచ్చ తేలసలుపు' అనియు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున 'అన్నపూర్ణ విశాలాక్షు లాటపట్టుల' అని ప్రయోగములు గలవు.

ఇందుపయోగింపఁబడిన రగడలు వైతాళీయభేదములని యప్పకవి చెప్పినాఁడు. ప్రాచీనచ్ఛందస్సులలో దీని కాధారము గానరాదు. రగడలో ననంతుఁడు చెప్పినవానికి నప్పకవి చెప్పిన

వానికి నడకలో భేదము గలదు. గ్రంథవిస్తరభీతి నాచర్చచేయఁ జాలనైతిని. ఇట్లే విభక్తిప్రత్యయనిరూపణమునఁ జర్చింపఁదగు విషయములు పెక్కులు. శబ్దాలంకారచూడామణియందుఁ బెద్దన, చతుర్థీవిభక్తి 'కొఱకు' నామాంతరమని చెప్పినాఁడు గాని విభక్తులఁ జెప్పుచోఁ బ్రత్యయముగా నీయలేదు. ఇట్లే ఛందోవిషయమున జాతులఁగూర్చి,

"మాత్రాగణ రచనలకుం
బాత్రములై నెగడి యాంధ్రభాషాకవితా
మిత్రములై రసభావా
మత్రములై జాతులెఱుఁగ మంచిదికృతులన్"

అని ప్రశంసించియు, జాతు లుపయోగింపఁబడిన చాటుకృతులు మెప్పుఁజెందవని యందే చెప్పియున్నాఁడు. నరసభూపాలీయమునం దుదాహరణముఁ గూర్చినది ప్రైప్రతాపరుద్రీయోదాహృతలక్షణమునకు నాంధ్రానువాదమే. ఇందును నిది క్షుద్రకావ్యములలోఁ జేర్పఁబడినది. ఆంధ్రాలంకారికుల యభిప్రాయము లిట్టివి. ఇవివిమర్శాపేక్షితములు-శాఖోపశాఖలుగా విరాజిల్లిన యాంధ్రవాఙ్మయవృక్షమున నీయుదాహరణశాఖ నల్పప్రాయమైనను జాతీయవాఙ్మయ పరిశోధనమునకుఁ బచ్ఛందోపరిశీలనమునకునుదోహదము గలిగించుననియీయుదాహరణముఁ బ్రకటించితిని. విచక్షణులు మేలెర్చికొందురు గాత!

కాకినాడ,
2-7-37.

నిడుదవోలు వేంకటరావు, బి. ఏ.

త్రిపురాంతకోదాహరణము.

ప్రథమావిభక్తి.

ఉ. శ్రీనగచక్రవర్తిసుతశృంగము చూచెదనంచు నేటికిం
బోననిశంబు మానవులు![1] పుట్టువుఁ జావును లేవుమాకు నా
చే ననుచుం బతాక యనుచేఁ దరుణాచల మెక్కి[2] చీఱు చుం
చాననుఁ డిందుమౌళి త్రిపురాంతకదేవుఁడు భక్తలోకమున్.

కళిక - వృషభగతిరగడ.

మఱియు సజ్జనభక్తగృహముల మరగి తిరిగెడి కామధేనువు
కలద లేఱుఁగక వేఁడుదీనులఁ గదియు జంగమరత్నసానువు
శైలజాముఖచంద్రరోచుల చవులఁ దవిలెడునవచకోరము
వేలుపుందపసులతలంపుల వెల్లి గొల్పెడు నమృతపూరము
[3] దేవతలు మువ్వురకు నవ్వలి దెస వెలుంగుచునుండు నెక్కటి
భావవీథులఁ గలిసి పలుకులఁ బట్టి చెప్పఁగరాని చక్కటి
ఆఱు రేకులమంత్రకుసుమమునందు వెలిఁగెడుచంచరీకము
వేఱు సేయక యోగిజనములు వెదకి పొందెడు[4] నూర్ధ్వలోకము

1. అనిశంబు నుండు నిదె- అని వ్రాఁతపుస్తకము.

2 చేరు- వ్రాఁతపుస్తకము.

3. దేవతలకు- ముద్రితపుస్తకములు.

4. పొందెడి- ముద్రితపుస్తకములు.

ఉత్కళిక.

అడుగుఁదమ్ములఁ జొప్పు వసి గని
యడరి శునకాకృతులు గైకొని
మీఁటిచదువులు దవ్వుల ముందటఁ
బాఱుక్రోడము నేసి మందట
లాడి తను మార్కొనఁగవచ్చిన
క్రీడి కోరినవరము లిచ్చిన
యాటవికకులసార్వభౌముఁడు
జూట భాస్వత్తుహినధాముఁడు-

పద్యవివరణము.

భారతవర్షమున ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములయందుఁ[1] దెలుఁగుదేశమునఁ జిరప్రఖ్యాతిఁ గన్న శ్రీశైలమునకు నాలుగుదెసలను నాలుగువాకిళ్లు గలవు. వానికిఁ దూర్పున త్రిపురాంత

1. ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములు:—(1) సౌరాష్ట్రమున సోమనాథుఁడు, (2) శ్రీశైలమున మల్లికార్జునుఁడు, (3) ఉజ్జయిని మహాకాలుఁడు, (4) అమరేశ్వరము ఓంకారేశ్వరుఁడు, (5) వారేల్యమున వైద్యనాథుఁడు, (6) దారుక నాగనాథుఁడు, (7) వారణాసి విశ్వేశ్వరుఁడు, (8) దాక్షారామము భీమేశ్వరుఁడు, (9) రామేశ్వరమున రామలింగేశ్వరుఁడు, (10) హిమాలయమున కేదారేశుఁడు, (11) నాసిక త్ర్యంబకేశ్వరుఁడు, (12) ఏలాపురి ధిషణేశ్వరుఁడు.

ఈద్వాదశజ్యోతిర్లింగములఁ గూర్చినప్రశంస
భారతి, రక్తాక్షి, ఫాల్గునము, 'మార్చి 1925' లోఁ గనఁదగును.

కము; పడమట బ్రహ్మేశ్వరము (అలంపురి); ఉత్తరమున మాహేశ్వరము; దక్షిణమున సిద్ధవటము నని పేరులు. ఈనాలుగువాకిళ్లకు, త్రిపురాంతకుఁడు, బ్రహ్మేశ్వరుఁడు, మాహేశ్వరుఁడు, సిద్ధవటేశ్వరుఁడు ననువా రధినేతలు. అందు, తూర్పు వాకిలి త్రిపురాంతకమున కధినాథుఁ డగుత్రిపురాంతకదేవునిపై నీయుదాహరణము త్రిపురాంతకమహాకవిచే రచియింపఁబడినది. కావున నీగ్రంథమునకుఁ ద్రిపురాంతకోదాహరణ మనుపేరు గలిగినది.

తరుణాచల మనఁ గుమారగిరి. త్రిపురాంతకమునొద్ద పర్వతభాగమునకుఁ గుమారగిరి యనిపేరు. ఈకుమారాద్రికిఁ దూర్పుదెసను రెంటాల మల్లినాథుఁ డనుభక్తుఁడు పంద్రెండవ శతాబ్దమున సోపానములఁ గట్టించెను. ఈతఁడు పాల్కురికి సోమనాథుని సమకాలికుఁడు. (చూ. బసవపురాణావతారిక-పుట 3).

పద్యమునఁ బంచాననశబ్దమును కవి బహుళార్థస్ఫోరకముగ నుపయోగించినాఁడు. పైని వివరించిన నాలుగువాకిండ్లయధినేతలును, నాదిశృంగ మగుశ్రీశైలాధీశ్వరుఁడు మల్లికార్జునస్వయంభూలింగమూర్తియు నీశ్వరుని పంచముఖములనుండి యుద్భవించినట్లు పండితారాధ్యచరిత్రమున నిట్లు గలదు:—

అద్భుతలీల నయ్యైస్థానములు స
ముద్భవం బయ్యె లింగోపకంఠమున

నొలసి తదీయ్యసద్యోజాతవదన
మలరి బ్రహ్మేశ్వరం బనఁ బశ్చిమమున
వామదేవాంచితవక్త్రంబు బరఁగెఁ
దామహేశ్వర మనఁ దగనుత్తరమున
గురుదక్షిణమున నఘోరవక్త్రమున
వరలె జ్యోతిస్సిద్ధవటనాథుఁ డనఁగ
రమణఁ దత్పురుషవక్త్రము మహామహిమ
సమరెఁ దూర్పున త్రిపురాంతకుఁ డనఁగఁ
దనరె నీశాన్యవక్త్రంబు నూర్ధ్వంబు
నను మల్లికార్జుననామంబు దాల్చి.

పండితారాధ్యచరిత్రము- పర్వతప్రకరణము పుట 326.

మఱియుఁ బంచాననుఁడు చీఱు ననుటలో, తన కెదురగ నున్న భక్తులనే కాక నలుదిక్కులయందును నాపై నున్న వారినిఁ గూడ విడువక పిలుచు నర్థస్వారస్యము గలుగుచున్నది.

హిమాలయము శ్రీశైలము మొదలగు శబ్దము లహామ దర్థకము లైనను మహదర్థకములుగ వాడుట సంప్రదాయ సిద్ధమే. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు శ్రీశైలమును నగములలోఁ బురుషనగముగా నిట్లు సరసముగ వర్ణించినాఁడు.

'నగము లన్నియుఁ బెంటినగము లీనగము
పొగడఁ బున్నగమును బున్నాగములును'

మఱియు 'శ్రీనగచక్రవర్తి' యని పలుచోట్ల పండితారాధ్యచరిత్రమునఁ గలదు. కావుననే త్రిపురాంతకుఁడు శ్రీనగచక్రవర్తి యని మొదలిడినాఁడు. దేవాలయమున నాయాదైవతచిహ్నము లగుపతాకలుండుటయు, పతాకలు రాజలాంఛనము గావునను నిందు చక్రవర్తిపదము సార్థకమే యగుచున్నది. చీఱు- ఇది శకటరేఫము- చీరు వనుసాధురేఫరూపమున రెండుగాఁ జేయు ననునర్థము.

కళికవివరణము.

కఱదలు=బుద్దులు.

ఎక్కటి=ఏకికుఁడు- సంస్కృతిము ఏకః- ఇచ్చట మహాదర్థకము.

ఇది మహాదమహాదర్థములందును మహాత్యర్థమునందునుఁ బ్రయోగింపఁబడును.

ఆఱురేకులమంత్రకుసుమము. ఓంకారముతోఁ గూడిన పంచాక్షరికి షడక్షరి యని పేరు * మంత్రకుసుమమున బీజాక్ష

*ఓంకారపూర్వో మంత్రోఽయం పంచాక్షరమయం పరః
శైవాగమేషు వేదేషు షడక్షరి ఇతి స్మృతః. సిద్ధాంతశిఖామణి.
ప్రణుతింపఁ బంచాక్షరములకు మొదలఁ
బ్రణవమొంద షడక్షరంబు నాఁ బరఁగు. దీక్షాబోధ-ద్వితీయాశ్వాసము.

ప్రథమముద్రణమునందు, ఆఱురేకులమఁత్ర మన మూలాధార స్వాధిష్ఠాన మణిపూర కానాహత శుద్ధసహస్రారబ్రహ్మరంధ్రము లని వ్రాయఁబడి ద్వితీయముద్రణమున నాఱురేకులమఁత్ర మనఁ బ్రణవాక్షరపూర్వక మగు పంచాక్షరి యని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇందు, తొలియర్థము తాంత్రికసంప్రదాయము. రెండవది శైవసంప్రదాయము. ఈసంప్రదాయములు రెండును సోమనాథభాష్యమునను, వీరశైవాష్టావరణప్రమాణాష్టకాభరణమునను వివరింపఁబడి యున్నవి. శైవాగమములు శివలింగ మీషడక్షరీమంత్రరూప మని తెలుపుచున్నవి.

రములు రేకులుగా మంత్రాధిదైవతమును నుమ్మెదగాఁ బోల్చు భావము త్రిపురాంతకమహాకవికిఁ బూర్వమునుండియుఁ బ్రచారములో నున్న 'తుమ్మెద'పదములలోఁ గలదు.

తుమ్మెదపదములు పండ్రెండవశతాబ్దమునఁ బ్రచారములోనున్నట్లు పండితారాధ్యచరిత్రమువలనఁ దెలియవచ్చును.

"పదములు తుమ్మెదపదము లప్రభావ
పదములు పర్వతపదము లానంద
పదములు శంకరపదముల్ నివాళి
పదములు తాలేసుపదములు గొబ్బి
పదములు వెన్నెలపదములు"

ప. చ. వా. ప్ర 173 పుట.

ఆఱు- సంఖ్యావాచకమునను దీపమాఱుట మొదలగు క్రియావాచకములయందును శకటరేఫము. నిండాఱు, పెంపాఱు మొదలగు శబ్దపల్లవములయందు సాధురేఫము.

ఉత్కళికావివరణము.

ఉత్కళిక సుప్రసిద్ధ మగుకిరాతార్జునకథాసూచకము. పరమేశ్వరుఁ డర్జునునకు పాశుపతము నొసఁగుసందర్భమునఁ గిరాతవేషమును దాల్చుటయు నంతు, వేదములు శునకము లగుటయు శైవగ్రంథములయందు పలుచోట్ల వర్ణింపఁబడినది. పండితారాధ్యచరిత్రమున నీయవతారలీల పదునైదవదిగా వర్ణింపఁబడినది. ఈలీలలు సాంఖ్యమతానుసారముగ నిరువదియైదు

తత్త్వముల కిరువదియైదులీలలు పాల్కురికి సోమనాథుఁడు వివరించినాఁడు. నిశ్శంక కొమ్మన శివలీలావిలాసమున, శైవసంప్రదాయానుసరణముగ ముప్పదియాఱుతత్త్వములకు ముప్పదియాఱులీలలు వివరించినాఁడు. కేవల రౌద్రాకారుఁడును, సంహారమూర్తియు నగురుద్రుని దయామయత్వమును విశదీకరించు నీలీల ప్రాచీనకాలమునుండియుఁ గవులమనంబులు చూఱగొని శైవభక్తిస్థిరీకరణమునకుఁ గారణ మైనది. భారవికిరాతార్జునకథయంద ఎఱింగినదియే.

ద్వితీయావిభక్తి.

ఉ. పామునుహారమున్ నెలయుఁ బాపటసేసయు[5] నేఱు మల్లికా
దామముతోలుసువ్వలువు దట్టపుభూతియుఁ జాదనంబు మై
సామున నాలు [6]నందముగ సన్నిధిసేసినఁ జూడఁగంటి నే
నామదిలోఁ గుమారగిరి నాథుని శైలసుతాధినాథునిన్.

కళిక - విజయభద్రరగడ.

మఱియు వేలుపుటేటి మౌళి నాఁగినవాని
నెఱియఁ గన్నపనోటి నీటఁ దోఁగినవానిఁ
బోలఁతితో నొక్కెడలఁ బొత్తుఁగూడినవానిఁ
దలఁకి సేనమరాజు వాడి కోడినవాని
సాఖ్యతొండని రాలజడికి నోర్చినవాని

5. బొట్టు- ముద్రితపుస్తకము.

6. సామునఁ జాల- ముద్రితపుస్తకము.

సౌఖ్యలతసాయుజ్య ఽ సరణిఁ దీర్చినవాని
వెన్నెలలఁ బురుణించు ఽ వెలఁదినవ్వులవాని
వెన్ననకు నలుపకును ఽ వెనుక దవ్వగువాని.

ఉత్కళిక.

(౧) చిగురుఁగైదువు వెఱికి
మగలసిగ్గులు నఱికి
నతులఁ బాటులుపఱచి
యతుల వ్రతములు చెఱచి
అలులు చిలుకలు బందు
తెలయఁ గొలువఁగ నుండు
మరు జయించినవానిఁ
గరుణ మించినవాని.

పద్యవివరణము.

అచ్చులోనున్న 'బొట్టు' అనుపాఠముకన్న 'సేస' యను పాఠము శ్రేష్ఠము. జగ్గనప్రబంధరత్నాకరమున నుదాహరించిన యీపద్యమున 'సేస'యనుపాఠమే గ్రహించియున్నాఁడు. చంద్రుఁ డీశ్వరునికి శిరోభూషణ మైనను, నర్ధనారీశ్వరుఁ డైనపుడు చంద్రఖండము 'సేస' వలె సీమంతమున నుండును. మైసామున'జాల' అని ముద్రణపుఁబ్రతులలోను వ్రాఁతప్రతియందును గలదు. 'అలు' అనుపాఠము నర్ధస్ఫురణ గల్గించును. ఇం దర్ధనారీశ్వరత్వము ధ్వనితము.

దువ్వలువ్వు- రెండువలువలు- వలువ ప్రాచీనరూపము- (దుగ + వలువ)- వస్త్రములు సాధారణముగ రెండు గాని యొకటి నిచ్చు నాచారము లేదు. కట్టునాచారమును లేదు. ఈశ్వరుఁడు గజాసురుని వధించి యాచర్మమును బట్టగాఁ గైకొనినాఁడు. కావుననే కృత్తివాసుఁడు.

కళికవివరణము.

1. ఈశ్వరుఁడు గంగను ధరించినకథ శివపురాణప్రసిద్ధమే.
2. కన్నప్ప యనుశివభక్తుఁడు తనపుక్కిటనీటితో శివు నభిషేకించి సాయుజ్యమునుఁబొందినకథ బసవపురాణమునఁగలదు. ధూర్జటి శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యకథలోఁ గూడఁ గలదు. (శ్రీ. ఆ.)
3. సేనమరాజు- చేరమచక్రవర్తి ... మహాగోముఁ డనినామాంతరము- శైవభక్తుఁడు.
4. సాఖ్యతొండడు- ఈభక్తుఁడు శాక్యుఁ డగుటచే శాక్య తొండఁ డనియుండుట సరి. బసవపురాణమున సాంఖ్య

బౌద్ధదంపతులకుఁ బుట్టిన శాఖ్యతొండఁడు శివభక్తిపరుఁడై శివాలయమున ముప్పూటలు మూఁడుజాలతో శివపూజసేయుచుండ నొకతటి నేడురోజులు వర్షము గురియుటచే నాలయమునకుఁ బోవీలులేక నుపవాసముండి యేడవనాఁడు నాఁడొకజాయియు దొరకకపోవుటచే నొకపెద్దబండ నెత్తి శివునిఁబూజించెను. శివుఁడు ప్రత్యక్షుమై సాయుజ్య మిచ్చెను.

ఆఁగుట్లు=అప్పుటు.

వెలఁదినవ్వు=తెల్లనినవ్వు.

నల్వుర (నలు + వాయి)=నాలుగునోళ్లు గలవాఁడు.

ఉత్కలికయందు మారసంహారము వర్ణింపఁబడినది.

తొండఁ డని కలదు. ఈతనికథ యందు షష్ఠాశ్వాసమున వర్ణితము. త్రిపురాంతకుఁడు ప్రాసస్థానమున నీపదము సౌఖ్య యనుదానితోఁ గుమురుపఱచుటచే నిదియే సాధురూప ముగా నెన్నఁదగినది.

తృతీయావిభక్తి.

ఉ. వ్రాలి నటించు ముక్తివరవర్ణినిపయ్యెదకొంగు చాడ్పునం
గ్రాలునిజాంకపుంబడగఁగన్నులఁ జూచినఁ జాలు, నిమ్నగా
స్ఫాలితమౌళిచేతఁ, బురభంజనుచేతఁ గుమారపర్వతం
బేలెడురాజుచేత ఫలియించు జనావళికోరుకోరుకుల్.

కళిక - (హయప్రచారము లేక తురగవల్గనరగడ).
మఱియు మఱ్ఱిమ్రానిమొదలమరగి యున్న గురునిచేత
గొఱలి తాపసులకు నెఱుకఁగొలుపు జటిలవరునిచేత
నంబి వనుప కుంభసలకునడచిన నెడకానిచేత
నంబరాదితత్త్వములకునవలయైన ఱేనిచేత
బల్లహునివధూటి కాసపడిన దుండగీనిచేత
[1]నల్లయలక యేలురాజునునుఁగుసంగడీనిచేత

1. అల్ల=తత్రార్థకము- ప్రసిద్ధమే.
ఇల్ల=అత్రార్థకము. ఇల్ల కప్పడి సంగమేశ్వరంబందు.
బ. పు. ప్ర. ఆ. 24 పుట.
ఉల్ల=సమీపప్రదేశార్థకము- ఉల్లతురగోత్తము వాలంబు, నన్నయ. భా. ఆ.
ఎల్ల=కుత్రార్థకము. తెలుఁగున ఎల్లసర్వార్థకమున వాడుక. కుత్రార్థకమునఁ బ్రయోగము లేదు.

భూతిపూయు మానవులకుఁ బుట్టుమాన్పు వైద్యుచేతఁ
బ్రీతి ధాతపునకకోరభిక్ష సేయునాద్యుచేత.

ఉత్కళిక.

ఇల రథంబులీల నొప్ప
నలువ నిగమహరుల రొప్పఁ
బొసఁగఁ జాపనారిఁ బట్టి
పసిఁడికొండ నెక్కువెట్టి
దొడఁగి నేలఁ గూలఁ బురము
లేసియున్న జోదుచేత
దాసవరగణాద్యుచేత.

పద్యవివరణము.

ఇందు, దేవాలయము పైపతాక ముక్తికాంతపైఁటతోఁ బోల్పఁబడినది.

కళికవివరణము.

1. వటవృక్షము దక్షిణామూర్తికి స్థానము. దక్షిణామూర్తిగా శివుఁ డవతరించుట శివుని యిరువదినాల్గవలీల.

దక్షిణామూర్తివై ధరమునీంద్రులను
శిక్షించి ప్రోచినశివుఁడ రక్షించు

సోమనాథస్తవము.

మునుల శ్రీదక్షిణామూర్తి వేషంబు
నను బ్రోచు టిరువదినాల్గవలీల.

పండితారాధ్యచరిత్రము.

ఒక్కొక్కదేవత కొక్కొక్కవృక్షము ప్రియ మగుట భారతీయసంప్రదాయము. శ్రీమహావిష్ణువు ప్రళయకాలమున మఱ్ఱియాకుపై విశ్రమించును. కావుననే 'వటపత్రశాయి' నామము ధరించినాఁడు. బిల్వము శివునకుఁ బ్రీతి.

కళికవివరణము.

2. ఇందు శివునిసర్వజ్ఞత్వము వర్ణితము.

3. నంబి=సుందరమూర్తినయనారు- అరవమునఁ గొప్పకవి. తెలుఁగున నొడయనంబివిలాస మీతనిచరిత్రము దెలుపును. బరవసంకిలి యనుపేరులుగల యిరువురుభార్యల నీతనికిః శివుడు దూత్యమునడపి పెండ్లిసేయించెను.

4. బల్లహుఁడు=భల్లాణరాజు- ఈకథ తెనుఁగువారికిఁ బ్రేమపాత్రమైనది.

5. అలకయేలురాజు- అలకాధిపతి కుబేరుఁడు.
అల్ల- నిర్దేశమునను బ్రసిద్ధమునను వాడఁబడును.
ఇచ్చట ప్రసిద్ధి యనునర్థమున వాడఁబడినది.
అల్ల యనఁగ మందము, కొంచెము ననునర్థము.
అల్లనవ్వు- అల్లఁదనము. హరి. ఉ. ౬-౧౦౯-

ఉత్కళికవివరణము.

ఇందు త్రిపురాసురసంహారము వర్ణితము:

చూడుఁడు-

సీ. ఖండఖండములుగాఁ గదిసిన తేరికి
భంగంపుటిరుసు పాగసంగఁగూర్చి

విజ్ఞోదుపడి నిచ్చోవినువీథిఁ దిరిగెడు
చక్రంబు లోనఁగూడకోసంఘటించి
తలకొన్న భీతి కొంగదలపడ బహుముఖ
భ్రాంతసారథి నేరుకొలిగ నిలిపి
పలుకపదక్రమంబుల నలుజాడల
బోమెడు గుఱ్ఱముల్ గప్రానుకొలిపి
కుంటివింటనుఁ బలువంకఁగోలఁ దొడిగి
విషమలక్ష్యంబు లేగతిఁ వేసి తయ్య
వేల్పులెవ్వరు నీసాటిఁవిజయవాటి
మల్లికార్జునలింగ ! ఉమాప్రసంగ.

(బొడ్డపాటి కొండయ)

చతుర్థీవిభక్తి.

ఉ. ఆఱడియాస నీరసధరాధిపలోకము లిండ్లు వాకిటుల్
దూఱుట మాని శ్రీనగముతూరుపువాకిలిఁ జొచ్చిపాపముల్
నీఱుగఁ జేసి గంధవతినీటనుఁ గ్రుంకి మనంబులోని చి
చ్చాఱఁగఁ జేయుటొప్పు త్రిపురాంతకదేవునకై నమస్కృతుల్.

ఈపద్య మప్పకవీయమున నుదాహరింపఁబడియున్నది. ద్వి. ఆ. 214 పద్యము.
గంధవతి త్రిపురాంతకమునందలి తీర్థము.
ఆఱడి- విశేషణము- వ్యర్థ మని యర్థము.
ఆఱడి- విశేష్యము- కష్టము, హాని, నింద మొదలగు నర్థములఁ బ్రయోగములు
గలవు.
ఆఱడి- క్రియావిశేషణము- నిష్ప్రయోజనము.

కళిక - వృషభగతిరగడ.

మఱియును మెఱయఁగ దిశలనిమెడు నును ఽ మడుఁగులు
గట్టిన శృంగారికినై
కొఱలినదయ బాణాసురుమోసల ఽ కూరిమిఁగాచిన
ఫణిహారికినై
మేలపుఁజదువులు చదివిన విని మది ఽ మెచ్చినలక్ష్మీపతి
బావకునై
యీలువుగల సద్భక్తులు ముక్తికి ఽ నేగెడు చేరువ
పెనుత్రోవకునై
కూటికిఁ గూరకు భక్తులఁగూరిమి ఽ కొడుకుల నడిగెడు
వెడజోగికినె
ఏటికి బోటికి జడలును నొడలును ఽ నిచ్చినజగచేక
త్యాగికినె
ప్రొద్దును రేవెలుఁగును నేత్రములై ఽ పొలయఁ గనుంగొ
నియెడు దేవునకై
నిద్దపు లగుపెద్దలపే రెఱుకల ఽ నెలకొనియెడు నిశ్చల
భావునకై.

ఈలువు- త. ఇయల్పు- మంచినడత.

ఇచ్చట యనన్యాశ్రితభక్తి- ఈలువు- పాతివ్రత్యము.

చిరుతొండడు- సిరియాలుఁడు ఈతనికథ తెలుఁగువారెఱిఁగినదియే.

ప్రొద్దు=సూర్యుఁడు, బ్రధ్నశబ్దభవము.

ప్రొద్దెరుకు- అనుపదమును ప్రొద్దు చూచినఁగాని భోజనముచేయరు అనువాడుకయందును సూర్యపరమైన యర్థము.

ఉత్కళిక.

కడుదీనతతో ముదితాపసికై
వడినింటికిఁ జని వెడకప్పెరకై
కొని యాలిమగలఁ బెనురచ్చలకై
చనుదెండని నిక్కము సేయుటకై
వెనుద్రిప్పిన గుండములోపలఁ గై
కొని చని తన మెప్పటిరూపమ్ముకై
కొని గుండయ మెచ్చిన వేల్పునకై
వినతపితామహాఫణితల్పునకై.

పంచమీవిభక్తి.

ఉ. పోయెదుఁ గాల మన్యగతిఁ బొందకు, మోక్షము వెండి కొండకుం
బోయెదుత్రోవ మీకెఱుఁగఁ బోలదు మానవులార! రండు లేఁ
బ్రాయపుఁ గొండ కంచు శివభక్తులలోపల నద్రిరాజక
న్యాయుతపుణ్యమూర్తి వలనం గడ తేరెదు జన్మఖేదముల్.

కళిక - జయభద్రరగడ.

మఱియు సకలాశ్రితుల మనుచునరథమువలన
వఱలు పరమానందవనధి తీరమువలన

బాణునికి లింగావసరకాలమున నీశ్వరుఁడు వాకిటికాపులవాఁడై యున్న కథ బసవపురాణమునఁ జతుర్థాశ్వాసమునఁ గలదు.

గుండయకథ- బసవపురాణము- చతుర్థాశ్వాసము 189 పుట.

కౌమరుమిగిలిన మంచుకొండయల్లునివలన
విమతపురదహనకర విష్ణుభల్లునివలన
శివభక్తహృదయసంచితనిధానమువలన
వివిధరూపములలోఁ వెలయుజ్ఞానమువలన
అజ్ఞానఘనతమంబు కొంచుదీపమువలన
సుజ్ఞానులకుఁ బొడసూపురూపమువలన.

ఉత్కళిక.

(5) తనకినుకలోఁ బుట్టి
కనలి దక్షునిఁ గొట్టి
యడరి వేల్పులఁ బఱచి
తొడరి జన్నము చెఱచి
వీరభద్రుఁడు వచ్చి
చేరి మ్రొక్కిన మెచ్చి
యలరునిత్యునివలన
దళితదైత్యునివలన.

ఉత్కళికయందు దక్షాధ్వరధ్వంసము వర్ణితము.

షష్ఠీవిభక్తి.

చ. కమలజుతోరపుంబునుక । కంచము, పాదసరోరుహార్చనా
కమలము వారిజోదరుని । కన్ను కరంబున కాదిభోగిభో
గము రవణంబు, చంద్రుఁడు శి । ఖాకుసుమంబటె, యెవ్వ
రీడు మా
రమణునకుం గుమారగిరి । రాజనివాసున కన్యదైవముల్.

కళిక - హయప్రచారము లేక తురగవల్గనము.

మఱియు మెఱయు వేదవాద । మథనకథనసారమునకు
మెఱయు దొట్టముట్టి ముట్టు । మేటినీటితీరమునకు
బత్తు లుత్తు లొరసి యొరసి । పట్టు గట్టి తేజమునకు
సతుఁ జితు దాన యొప । సః
వలచి కొలుచువారిఁ జేరి । వలపుదలఁపు రయ్యమునకు
నిలిచి నిలిచి చూడఁ జూడ । నిండియుండు తియ్యమునకు
మునులు ఘనులు బోధపీఠి । ముట్టినట్టి తత్త్వమునకు
పనులుఁ గనులు నెఱుఁగనట్టి । పరమపదమహత్త్వమునకు.

ఉత్కళిక.

కదలి వదలి జూటకోటి
చదలఁ బొదల నేటినీటి

---

1. వాతపురి- సంస్కృతము- (చిదంబరము-) రసవాదపుటూ రని ద్రావిడోత్పత్తి.

కడలఁ గడలఁ జెంది చెంది
జడల నొడలఁ బొంది పొంది
బాలలీలఁ జూడఁ జూడ
సోలి లీలఁ గ్రీడలాడ
నాదినాథజనకమునకు
వాదపూరికనకమునకు.

సప్తమీవిభక్తి.

ఉ. వాచవిలోనుగా నొడలి కవాకిళులం బొడచూపు తీపులం
ద్రోచి శివార్చనానియతికితో వెలిచూడక చూడనేర్చినన్
లోచవిఁ బోలు నేచవులు, కలోకము చూడని మాపులంగుమా
రాచఁ నాథునందుఁ త్రిపురాంతకునందు గరంగు చిత్తమా!

కళిక - జయభద్రరగడ.

మఱియుఁ గటాక్షజిత క మారునందు
దఱిత్రాడు సొమ్ముగును క దారునందు

తఱిత్రాడు=కవ్వపుఁద్రాడు- శేషుఁ డమృతమథనసమయమున నుంధరపర్వతపుఁగవ్వమునకుఁ దఱిత్రా డైనవాఁడు.

ఈశబ్దము శబ్దరత్నాకరమున సాధురేఫవిశిష్టమై యున్నది.

సొమ్ము=ఆభరణము- ఈయర్థమున నిది ప్రాచీనప్రయోగము.

కరికాల చక్రవర్తి కీశ్వరుఁడు పసిఁడివాన గురియించినాఁడు.

ఉత్కలికయం దీశ్వరునియష్టమూర్తిత్వము వర్ణితము- మా. శాకుంతలము నాందీశ్లోకము- 'యాసృష్టిత్ర్యాది'-

బరులూను భక్తపశు ⸗ పాలునందు
కరుణాసుశీతకరి ⸗ కాలునందు
జగములు జనించు తొలి ⸗ జాడయందు
నిగమార్గముల్ నిలుచు ⸗ నీడయందుఁ
బొడ వెల్ల శాంతి యగు ⸗ పుణ్యునందు
గడలేక యొప్పు నర ⸗ గణ్యునందు.

ఉత్కళిక.

ఇలయు సలిలంబు
వెలుఁగు ననిలంబు
దివియు మిత్రుండుఁ
గువలయాప్తుండు
పరగుయజమాన
పరిపూర్ణుఁ డైన
యష్టతనువందు
శివతనునందు.

సంబోధనము.

ఉ. శ్రీచనుదోయిపై శరముఁ ⸗ జేర్చి, భుజంగమరాజసజ్య హే
మాచల మెక్కిడించి నిగమావళి యట్టులుపేర్చి, పద్మజుం

1. పోటుముట్టు=యుద్ధసాధనము- ఈశబ్దమునకువిక్రమార్క చరిత్రమున నుదాహరణము గలదు. 2- అ. ఈప్రయోగము ప్రాచీనము.

జూచి మొగంబు లిచ్చిదివి-జుల్ గొని యూడఁగనున్ననీ రణాం
తాచరణంబు విందుఁ జెవు-లారఁ గుమారగిరీంద్రమందిరా!

కళిక - జయభద్రరగడ.

మఱియు నానామంత్ర - మణిగణసుధాకల్ప!
కోఱలు నేనుఁగుమోము - కొడుకుఁ గాంచినవేల్ప!
మూఁడుమోముల[1] పోటు - ముట్టుఁ బట్టెడుశూర!
వేఁడిమాపునఁ దియ్య - విలుతుఁ ద్రుంచినధీర!
తాపసుల యీలువులఁ - దనరు తపములకుంట!
మాపులకు నెల్లఁ బర - సుఖవార్ధిపెన్నింట!
తిలకాయమానదీ-ధితిసుధాసంసూతి!
వెలుఁగులకు నెల్లఁ దుది - వెలుఁగగుపరంజ్యోతి!

ఉత్కళిక.

వినుతముఖనలినమును
ఘనజఘనపులినమును
వరవళితరంగములు
గురుకుచరథాంగములుఁ
గలిగినయుమాసరసి
లలితముఖములఁ బెరసి
క్రాలు నొకకలహంస!
బాలచంద్రోత్తంస!

సార్వవిభక్తికము.

శా. నీ వాద్యుండవు	...	ప్రథమావిభక్తి
నిన్నుఁ దెల్పఁజనువుల్	...	ద్వితీయావిభక్తి
నీచేత మే లొంద	...	తృతీయావిభక్తి
నీకై వాక్పూజ లొనర్తు	...	చతుర్థీవిభక్తి
నీవలన బ్రహ్మాండావళుల్ పుట్టు	...	పంచమీవిభక్తి
నీ కేవేల్పుల్ సరి, యన్యదైవభజనం బేనొల్ల-		షష్ఠీవిభక్తి
నీయందు మద్భావం బాదఁదగుం		సప్తమీవిభక్తి
కుమారగిరినాథా! చంద్రచూడామణీ!-		సంబోధనము

